

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI

OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI

TERMIZ DAVLAT UNIVERSITETI

PEDAGOGIKA FAKULTETI

PEDAGOGIKA VA PSIXOLOGIYA KAFEDRASI

5111700 - “Boshlang'ich ta'lismi va sport tarbiyaviy ish” ta'lim yo'nalishi

SHARIPOVA HILOLA NORQOBILOVNANING

**“OILADA AXLOQIY MUNOSABATLARNI SHAKLLANTIRISH USUL VA
VOSITALARI” mavzusidagi**

B I T I R U V M A L A K A V I Y I S H I

Ilmiy rahbari:

kat. o'qit. Achilov N.

Termiz – 2017

Mundarija

Kirish.....	3-10
I. Bob. Oilada axloqiy munosabatlarni shakllantirishning ilmiy nazariy asoslari.....	11-38
I.1. Oilada ma'naviy - axloqiy tarbiyaning mazmuni va mohiyati.....	11-23
I.2. Sharq mutafakkirlarining axloqiy tarbiya haqidagi qarashlari va ulardan tarbiya jarayonida foydalanish imkoniyatlari.....	24-37
I. Bob uchun xulosa.....	37-38
II Oilada axloqiy munosabatlarni shakllantirish usul va vositalari	
Bob.	39-64
II.1. Milliy urf-odat va an'analar oilada axloqiy munosabatlarni shakllantirish vositasi sifatida	39-51
II.2. Oilada axloqiy munosabatlarni shakllantirish usullari.....	52-61
II.3. Oilada axloqiy munosabatlarni shakllantirish borasidagi tajriba-sinov ishlari natijalari.....	61-62
II. Bob uchun xulosa.....	63-64
Umumiyl xulosa va tavsiyalar.....	65-67
Foydalanilgan adabiyotlar ro`yxati.....	68-69
Ilovalar	

Kirish

Mavzuning dolzarbligi. O'zbek xalqi azaldan o'zining bolajonligi, oilaparvarligi bilan ajralib turadi. Albatta, farzandga mehr qo'yish, ularning qornini to'q, ustuni but qilish o'z yo'li bilan, lekin bolalarimizni go'daklik chog'idan boshlab odob-axloq, yuksak ma'naviyat va milliy g'oya ruhida tarbiyalab, voyaga yetkazish doimo dolzarb ahamiyat kasb etgan. Birinchi, Prezidentimiz I.A. Karimov ta'kidlaganlaridek, "Oila haqida gapirar ekanmiz, avvalambor, oila hayotning abadiyligini, avlodlarning davomiyligini ta'minlaydigan, muqaddas urf-odatlarimizni saqlaydigan, shu bilan birga, kelajak nasllar qanday inson bo'lib yetishishiga bevosita ta'sir ko'rsatadigan tarbiya o'chog'i ekanini tan olishimiz darkor"¹. Birinchi Prezidentimizning ushbu fikrlarida oilaning eng avvalo, e'tiqod va sog'lom dunyoqarash tarbiyasidagi benazir roli ta'kidlangandir. Shu sababli oila hamda mahalla tizimida bola tarbiyasi bilan bog'liq barcha tarbiyaviy ishlarning asosida xalq an'analarining, xususan, oilaviy o'zaro munosabatlarda saqlanib qolgan milliy qadriyatlarning tub mohiyatiga aloqador qonuniyatlarni o'rganish vazifasi turibdiki, ularning ijtimoiy psixologik shart-sharoitlarini tadqiq etish, qo'lga kiritilgan natijalarni amaliyotga tadbiq etishni davrning o'zi taqozo etib turibdi. Chunki, barqaror va mustahkam oilani shakllantirish, unda ma'rifatlilik an'analarini kuchaytirish, oilaviy urf-odatlarni zamon talablari asosida qayta o'rganib chiqib, eng nodirlariga nisbatan yoshlарimizda, ayniqsa, o'smirlik va o'spirinlik yoshidagi farzandlarimizda ma'naviy-axloqiy tarbiyalashning ta'sirchan vositalarini ishlab chiqish jamiyat ma'naviyatini barqarorlashtirishni ta'minlaydigan omillardandir. Bugungi kunda oiladay ta'sirchan ijtimoiy institut orqali bolalarda aynan shunday qadriyatlarga nisbatan e'tiqodni shakllantirish, va shu orqali oilaga nisbatan ijobiy axloqiy munosabatlarni hosil qilish dolzarb masalalardandir. Shu muqaddas dargohda ma'naviy-axloqiy munosabatlarni vujudga keltirish va u orqali shaxsni

¹ Karimov I.A. Oila farvonligi – millat farvonligi. – O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining besh yilligiga bag'ishlangan tantanali majlisdagi tabrik so'zi, 1997 yil 5 dekabr.- Karimov I. Xavfsizlik va barqarorlik taraqqiyot yo'lida: T.6 – T.: "O'zbekiston", 1998 – 400 b.

sog'lom e'tiqodli, yangicha fikrlaydigan, komil inson qilib tarbiyalash bugungi islohotlar davrida O'zbekiston uchun davlat ahamiyatiga molik masaladir.

O'zbekiston o'zining mustaqilligini qo'lga kiritgach, asriy madaniy va ma'naviy merosimiz, milliy qadriyatlarimiz tiklanishi, har bir fuqaro ongida kelajagi buyuk yurti borligini anglash, Vatanga cheksiz mehru-muhabbat, sadoqat va o'z mehnatidan manfaatdorlik, shu orqali oila hamda nikohning muqaddasligi g'oyasini singdirish uchun qulay shart-sharoitlar paydo bo'la boshladi. Respublikamizda amalga oshirilayotgan bunyodkorlik ishlari, tub islohotlari kundan kunga Vatanimizning buyuk kelajagiga ishonch, yurt tinchligi, farovonligiga aloqador muqaddas tushunchalarning mohiyatini anglash, ularni fuqorolar ongiga, birinchi navbatda, o'sib kelayotgan yosh avlod qalbiga singdirishda oila institutining roli kuchli bo'lganligi uchun ham oilaga oid qadriyatlarga nisbatan o'smirlardagi e'tiqodni tarbiyalovchi shart-sharoitlarni o'rganish vazifasini dolzarb muammo sifatida kun tartibida turibdi. Zero, yoshlarda milliy qadriyatlarimizga, jumladan, oilaviy an'analar, noyob rasm-rusmlarga oid e'tiqodni shakllantirish orqali ularni oilaviy hayotga tayyorlash, oilaparvarlik xususiyatlarini tarbiyalash ma'naviy-ma'rifiy ishlar samaradorligini oshiruvchi ta'sirchan vositalardandir.

Xususan, O'zbekiston Respublikasi Konstitusiyasida ham oila va farzand tarbiyasida ota-onalarning vazifalari haqida qonuniy asoslar ifoda etilgan. Jumladan, 63-moddasida “Oila jamiyatning asosiy bo'g'inidir hamda jamiyat va davlat muhofazasida bo'lish huquqiga ega”², 64-moddasida esa “Ota-onalar o'z farzandlarini voyaga yetgunlariga qadar boqish va tarbiyalashga majburdirlar”³, 66-moddasida “Voyaga yetgan, mehnatga layoqatli farzandlar o'z ota-onalari haqida g'amxo'rlik qilishga majburdirlar”⁴ kabi huquqiy-pedagogik asoslar o'z ifodasini topgan. Mazkur moddalar mazmuni oila jamiyatning asosiy bo'g'ini ekanligi, ota-onalarning farzandlar oldidagi ijtimoiy burchi, vazifalari va nihoyat, voyaga yetgan farzandlarning ota-onalar oldidagi burchi, ma'suliyati hamda vazifalari aniq belgilab

² O'zbekiston Respublikasi Konstitusiyasi. Toshkent. 2014 yil

³ O'zbekiston Respublikasi Konstitusiyasi Toshkent. 2014 yil

⁴ O'zbekiston Respublikasi Konstitusiyasi Toshkent. 2014 yil

ko'rsatilgan. Bunday ijtimoiy ma'suliyat oilada ota-onalar zimmasiga yuklatilganligi, ota-onaning oilada bolalar tarbiyasini tashkil etishi oila tarbiyasining samaradorligini ta'minlaydi.

Ayniqsa, mustaqillikka erishganimizdan so'ng mamlakatimizda oila va oilada farzand tarbiyasiga bo'lgan e'tibor yanada ko'chaydi. Jumladan: 1998 yilni "Oila yili", 1999 yilni "Ayollar yili", 2000 yilni, "Sog'lom avlod yili", 2002 yilni "Qariyalarni qadrlash yili", 2003 yilni "Obod mahalla yili", 2004 yilni "Mehr va muruvvat yili", 2015 yilni "So'g'lom ona va bola yili" yili deb e'lon qilindi va davlat dasturlarida ijtimoiy himoya va ma'naviy-ma'rifiy masalalar qamrab olindi. Ularda birinchi navbatda, oilaning ma'naviy-axloqiy asoslarini va manfaatlarini himoya qilish va takomillashtirish ham nazarda tutildi.

Respublikamizda "Oila" kodeksining e'lon qilinishi, O'zbekiston qonunchiligi uchun yangilik bo'lgan nikoh shartnomasi, qon-qarindoshlik va bolalarning nasl-nasabni belgilash, alimentlar to'lash to'g'risida kelishish, bolalarning oiladagi huquqlari va ota-onalarini moddiy ta'minlash to'g'risidagi majburiyatlar, ota-ons qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalarning huquq va manfaatlarini himoya qilish kabi muhim qoidalar oila tarbiyasida axloqiy madaniyatni qonunlashtirish, huquqiy asoslarini yaratishda muhim ahamiyat kasb etadi. 1998-yil 2-fevralda Respublika xotin-qizlar qo'mitasi huzurida "Oila" ilmiy amaliy markazining tashkil etilishi oilaga taaluqli axloqiy munosabatlarni yo'lga qo'yish ya'ni milliy an'analarni, umumbashariy qadriyatlar bilan uyg'unlashtirish, oila a'zolarining huquqiy savodxonligini oshirish yo'lida katta qadam qo'yildi.

Birinchi Prezidentimizning 2012 yil 27 fevraldagagi "Mustahkam oila yili" Davlat dasturi to'g'risida"gi qarori bu boradagi an'analarni mazmunan to'ldirish hamda davom ettirishga qaratilgani bilan nihoyatda ahamiyatlidir. Zero, oilalarda axloqiy munosabatlarning shakllanishi, oilalar totuvligi va farovonligi yurtimiz taraqqiyotida muhim o'rinn tutadi. Bundan tashqari 2013 yilning "Obod turmush yili", 2014 yilni "Sog'lom bola yili" hamda 2015 yilni "Keksalarni e'zozlash yili", 2017 yilni "Xalq bilan muloqot inson manfaatlari yili" deb e'lon qilinishining o'zi

ham oila tarbiyasi, oilada ota-onaning farzand oldidagi burchi va voyaga yetgan farzandlarning ota-onas oldidagi burchlarini yanada chuqurroq his qilishlarini umumiy qilib aytganda oilada axloqiy munosabatlarni to'g'ri yo'lga qo'yishni toqozo etadi.

Shuni alohida ta'kidlash lozimki, oilaviy an'analar, rasm-rusmlar va odatlar orqali yoshlarda ma'naviy-axloqiy munosabatlarni shakllantirish va dunyoqarashga aloqador tushunchalarni singdirishni ta'minlovchi ijtimoiy psixologik omillar va shart-sharoitlarni aniq bilish o'ta dolzarb va muhim vazifadir. Yoshlar dunyo, uning sir-sinoatlari qatorida oila va nikoh, oilaga va insoniy munosabatlarga oid qadriyatlarning ma'no-mohiyatini bilish, nafaqat bilish, balki e'tiqod tariqasida qalbiga singdirishga ehtiyoj sezadi. Lekin ayni shu taraqqiyot davrida uning ongini chalg'ituvchi ziddiyatlar va noto'g'ri stereotipli ustanovkalar ham shakllanib qolishi, zararli odat va ko'nikmalar shakllanib qolishi mumkin. Shu o'rinda oilaviy muhitning sog'lomligi, undagi azaliy qadriyatlarning milliy va umuminsoniy ma'naviyat tamoyillariga mosligi har bir o'g'il va qizda sog'lom dunyoqarash va oilaparvarlik sifatlarining kamol topishiga zamin bo'lib xizmat qiladi. Zero, yoshlarda, ayniqsa, o'spirin yoshidagi bolalarda yot g'oyalarga nisbatan, ijtimoiy xulq normalariga zid yo'nalishlarga nisbatan mafkuraviy immunitetni shakllantirish, ularni eng ilg'or va safarbar etuvchi g'oyalarni to'g'ri idrok qilish, oilaning jamiyatda tutgan muqaddas roli va uning Vatan, ona yurt tushunchalari bilan bog'liqligi ruhida tarbiyalash mohiyatan ijtimoiy psixologik hamda pedagogik muammodir.

Har qanday jamiyatda bo'lgani kabi bizning jamiyatimizda ham har bir alohida shaxs va yaxlit xalq manfaatlarini himoya qiluvchi, ularni birlashtiruvchi, yurt tinchligi va turmush farovonligini ta'minlovchi ilg'or g'oyalar borki, ularning har bir fuqaro tomonidan anglanganlik darajasi ana shu jamiyatning rivojlanishi tamoyillarini belgilaydi. Shu ma'noda shaxsdagi axloqiylik va e'tiqodlilikni ana shunday sog'lom dunyoqarashlarni, teran fikrlashni ta'minlovchi ijtimoiy psixologik omil hamda shart - sharoit, deb e'tirof etish mumkindirki, uning mohiyatini ilk

bolalikdan oila muhitida, undagi qadriyatlar doirasida, ota va onaning obro'si, bilimdonligi, o'rnak bo'lувчи shaxs sifatidagi ta'sirida ular ongiga singdirish pedagogik ahamiyatga ega. Chunki oila - asrlar mobaynida xalq an'nalari, milliy rasm-rusmlar va odatlarni saqlab hamda namoyon etib kelayotgan noyob makondir. Shuning uchun ham birinchi Prezidentimiz I.A.Karimov oila va undagi an'analarga, milliy qadriyatlarimizga juda katta e'tibor berib, oilaning mustahkam bo'lishi, unda yosh avlod tarbiyasining to'g'ri yo'lga qo'yilganligi eng avvalo ulardagi mustaqil fikrlash, sog'lom e'tiqod va teran dunyoqarashni shakllantirishda muhim rol o'ynashini ta'kidlab, shu asnoda tarkib topadigan qarashlar tizimini millatning mafkurasi, deb quydagicha ta'riflagan edilar: "Odamlarning ming yillar davomida shakllangan dunyoqarashi va mentalitetiga asoslangan, ayni vaqtda shu xalq, shu millatning kelajagini ko'zlagan va uning dunyodagi o'rnini aniq-ravshan belgilab berishga xizmat qiladigan, kechagi va ertangi kuni o'rtasida o'ziga xos ko'prik bo'lishga qodir g'oyani men jamiyat mafkurasi deb bilaman"⁵.

Bugungi kunda yoshlarini oila va uni ma'naviy qadriyatlari ta'sirida har tomonlama tarbiyalash muammosi ko'plab nazariy va ilmiy izlanishlarni asosi bo'lib kelmoqda. Zero, bunday yondashuvlar ajdodlarimizning falsafiy - g'oyaviy qarashlari, oila va oilaviy tarbiya masalalariga bag'ishlangan o'gitlarida yoritilgan. Bu kelajak avlodni tarbiyalashda oilaning, ota-onaning rolini belgilab beruvchi ma'naviy-axloqiy manbalar sanaladi. Ularda yuksak ma'naviyatni, axloqlilik va madaniyatni shakllantirishda oila muhiti, ota-onalar namunasining rolini tadqiq qilish bitiruv-malakaviy ishining dolzarbligini asoslash mumkin.

Muammoning dolzarbligi, nazariy-pedagogik va amaliy holatidan kelib chiqib, biz bitiruv malakaviy ishimizning mavzusini, "**Oilada axloqiy munosabatlarni shakllantirish usul va vositalari**" deb nomladik.

Muammoning o`rganilganlik darajasi. Aynan mustaqillik yillarda yoshlarni oila va unda saqlanib kelayotgan azaliy qadriyatlar ta'sirida axloqan tarbiyalash

⁵ Karimov I.A. O'zbekiston buyuk kelajak sari. -T.: "O'zbekiston", 1998.-687 b.

muammosi ko'plab nazariy va empirik izlanishlar predmetiga aylanmoqda. Zero, bunday yondashuv o'tmis allomalarining falsafiy-g'oyaviy qarashlari, oila va oilaviy tarbiya masalalariga bag'ishlangan o'gitlari ma'no-mohiyatiga mosdir. Sharqning buyuk mutafakkirlari Ahmad al-Farg'oniy, Mahmud az-Zamaxshariy, Abu Nasr al-Farobiy, Al-Xorazmiy, Abu Rayxon Beruniy, Ibn Sino kabi o'nlab allomalar qarashlarida bola tarbiyasida eng muhim ijtimoiy omil sifatida oila, ota-onalarning dunyoqarashlari, tarbiya uslublari va bunda jamiyat e'tirof etgan normalarning oila qadriyatlariga muvofiqligi tamoyili o'z ifodasini topgan. Alovida ta'kidlash joizki, oxirgi yillarda tarix va madaniyatshunoslik, ma'naviyat va axloqshunoslik, adabiyot va dinshunoslik, falsafa va pedagogika yo'naliшlarida chop etilayotgan qator risola va kitoblarda, ilmiy va ommabop maqolalarda ham bu masalaning turli jihatlari yoritilmoqda. Jumladan, oila va uning muqaddasligi haqida, Sharq allomalari asarlarida, shuningdek Qur'oni Karimda ham har tamonlama fikrlar bayon qilingan. Oilaning islomiy talqinini esa Rizouddin ibn Faxruddin asari ham alovida o'rinn egallaydi. Hozirgi kunda O'zbekistonlik olimlarimiz, A.Munavvarov, O.To'raeva, O.Hasanboeva, U.Otavalieva va boshqa ko'plab pedagoglarimiz asarlarida ham oila mummosini har tamonlama tadqiqot qilganlar. Oilada milliy tarbiya ma'naviyatini shakllantirish va takkomillashtirishda, M.Quronov, S.Nurmatov, S.Temurova, O.Musurmonova, M.R.Dehqonovlarning tadqiqot ishlari, V.Karimovaning tadqiqot ishlarida mehr va muruvvatni tarbiyalash masalalariga e'tibor berilgan.

Bitiruv malakaviy ishning maqsadi: oilada axloqiy munosabatlarni shakllantirishning samarali usul va vositalarini aniqlash asosida amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.

Bitiruv malakaviy ishning ob'ekti: oilada axloqiy munosabatlarni shakllantirish va oilalardagi muhitni o'rganish jarayoni.

Bitiruv malakaviy ishning predmeti: oilada axloqiy munosabatlarni shakllantirish mazmuni, usullari va vositalari.

Bitiruv malakaviy ishning vazifalari: o'zbek oilalariga xos bo'lgan milliylik, o'zbek oilalarida axloqiy munosabatlarni shakllanganlik darajasini

o'rganish, tahlil qilish; sharq mutafakkirlarining oilada farzand tarbiyasi haqidagi qarashlarini tahlil qilish; oilada farzand tarbiyasida ota-onaning roli va shaxsiy namunasining ahamiyatini ochib berish; farzand tarbiyasida milliy qadriyat, an'ana va urf-odatlarni mohiyatini ochib berish; farzand tarbiyasi borasida ota-onalar bilan olib borilgan amaliy ishlarni tahlil qilish.

Bitiruv malakaviy ishning ilmiy farazi: oilada axloqiy munosabatlarni shakllantirish samaradorligi quyidagi holatlarda yuqori bo'lishi mumkin, agarida:

- oila a'zolarining o'zaro munosabatlarida axloqiy tarbiya barqaror rivojlansa;
- oilada axloqiy mavzuda suhbatlar katta avlod vakillari tomonidan tashkil etilib turilsa;
- mahallalardagi oilalar bilan ijtimoiy, pedagogik, psixologik treninglar hamda davra suhbatlari o'tkazilsa.

Bitiruv malakaviy ishda qo'llanilgan metodlar:

- mavzuga oid falsafiy, sotsiologik, pedagogik, psixologik adabiyotlarni o'rganish va tahlil qilish; oilada axloqiy munosabatlarni shakllantirishga oid pedagogik tajribalarni o'rganish va umumlashtirish. Kuzatish, suhbat, anketa so'rovnomalari, mustaqil ishslash, pedagogik tajriba va sinov ishlari.

Bitiruv malakaviy ish ikki bosqichda olib borildi:

mavzuga oid tegishli adabiyotlar o'rganildi va muammoning nazariy va amaliy asoslari tahlil qilindi. Oilada axloqiy munosabatlarni shakllantirishning bugungi holati o'rganildi. Shuningdek, ishning maqsadi, ob'ekti, predmeti, vazifasi va ilmiy farazi aniqlandi. Ikkinchi bosqich – tajriba - sinov ishlari Boysun tumani Chorchinor mahallasi, Termiz tumani Tinchlik mahallalarida olib borildi.

Bitiruv malakaviy ishning metodologik asoslari: O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, O'zbekiston Respublikasi birinchi Prezidenti I.A.Karimov asarlari, Ozbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasi to'g'risidagi" farmoni, O'zbekiston Respublikasi uzlusiz ta'lim tizimining mazmunini belgilab

beruvchi me'yoriy hujjatlar, xususan, O'zbekiston Respublikasining “Ta’lim to’g’risida”gi Qonuni hamda “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi”, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan qabul qilingan qarorlar, O'zbekiston Respublikasi Oliy va O'rta maxsus ta'lim vazirligi tomonidan qabul qilingan me'yoriy hujjatlar, Sharq mutafakkirlarining oilaviy tarbiyaga bag'ishlangan ta'limotlarilardan iborat.

Bitiruv malakaviy ishning ilmiy yangiliqi: oilada axloqiy munosabatlarni shakllantirishga oid ko'plab ilmiy adabiyotlar o'rganilib, oilaviy munosabatlarda ota-onanamunasining o'rni, farzandlarni tarbiyalashda to'g'ri muloqotni yo'lga qo'yishning pedagogik jihatlari tahlil qilindi va muayyan amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi.

Bitiruv malakaviy ishning ilmiy va amaliy ahamiyati: tajriba jaryonida ishlab chiqilgan amaliy tavsiyalardan oilada farzand tarbiyasida foydalanish mumkin.

Bitiruv malakaviy ishning tuzilishi: kirish, 2 bob, 5 paragraf, xulosa va tavsiyalar, ilova, foydalanilgan adabiyotlar ro'yxatidan iborat.

I. Bob. Oilada axloqiy munosabatlarni shakllantirishning ilmiy nazariy asoslari

I.1. Oilada ma’naviy - axloqiy tarbiyaning mazmuni va mohiyati

Mustaqillk yillarida mamlakatimizda inson omiliga bo’lgan e’tibor va g’amxo’rlik yildan-yilga yangi bosqichga ko’tarilmoqda. Eng muhimi, bunda oilaning o’rni va mas’uliyati yanada ortdi. Avvalo, oilani ijtimoiy ahamiyatga ega institut sifatida takomillashtirish maqsadida mustahkam huquqiy poydevor yaratilganligini aytib o’tish lozim. Oila xalqning, jamiyatning hayoti, turmishiga oid urf-odatlarni o’zida sinovdan o’tkazadi. Yaxshilarini o’z bag’rida asrab-avaylab kelajak avlodlarga yetkazadi. Oila o’z farzandlarini tarbiyalab, ularga umuminsoniy axloqiy munosabatlarni singdirish bilan ularga boshlang’ich ijtimoiy yo’nalish beradi. O’z farzandlarini katta oqimga-jamiyatga qo’shish bilan esa oila jamiyat yo’nalishi, iqtisodiyoti, madaniyati va ma’rifatini ham belgilashga o’z ta’sirini ko’rsatadi. Shuning uchun ham sharqda oila qadim-qadimdan muqaddas qo’rg’on hisoblanib kelingan.

Sharqda oila, oila qurish, uning mustahkamligi, faravonligi, barqarorligini ta’minlash insonning o’z millati, ajdod – avlodlari va jamiyat oldidagi eng muqaddas burchlaridan biri hisoblanadi. Oila, er – xotin munosabatlari qadimgi qo’lyozmalarda, jumladan, buyuk mutafakkir Zardusht diniy asar sifatida bir tizimga solgan “Avesto”da ham yetarlicha o’z ifodasini topgan bo’lib, unda barchaning oila va oilaviy munosabatlarga oid qoidalarga rioya qilishi lozimligi ta’kidlangan. Asarda er-xotinning vafo va sadoqati yuksak baholanib, ularning bir-birlariga g’amxo’r va mehribon bo’lishlariga e’tibor qaratilgan. Unda yaqin qarindoshlarning o’zaro oila qurishi man etilgan, ko’p bolali oilalarga davlat hisobidan nafaqa tayinlash lozimligi uqtirilgan. Bir nechta farzandni tarbiyalagan ayollar mukofotlanishga sazovor ekanligi ta’kidlangan. Diqqatga sazovor jihat shundaki, ayolning haq-huquqini himoya qilish o’sha davrda ham qonun darajasiga ko’tarilgan.

Qadimgi sharq falsafasida va muqaddas Qur’oni Karim, Hadisi Sharifda oilaning muqaddas qadriyatlardan biri ekanligi o’z tasdig’ini topgan. Bola tug’ilgan kundan boshlab, oila muhitida yashaydi. Oilaga xos an’analar, qadriyatlar, urf-odatlar

bola zuvalasini shakllantiradi. Eng muhimi, farzandlar oilaviy hayot maktabi orqali jamiyat talablarini anglaydilar va his etadilar. Bu borada birinchi Prezidentimiz I.A.Karimovning quyidagi so'zlari o'ta ibratlidir: "Agar oila sog' va mustahkam bo'lsa, mahallada tinchlik va hamjihatlikka erishiladi. Binobarin, mahalla-yurt mustahkam bo'lsagina davlatda osoyishtalik va barqarorlik hukm suradi". O'zbek oilasi mustabidlik davrida ham o'zining tarixan shakllangan qiyofasini yo'qotmadi. Shukrki, chuqur tarixiy zaminga ega bo'lgan oilaviy urf-odat va an'analar ham ko'hna, ham zamonaviy qiyofasi bilan o'zbek oilasini qadimiy madaniyatini butun jahonga ko'z-ko'z qilib turibdi. Yurtimizdagi har bir inson uchun vatan tushunchasi, avvalo, oiladan boshlanadi. Oila muqaddasligini ta'minlovchi birinchi omil - ona, ahli ayolning pokizaligi, oqilaligi, mehru-muruvvati, sadoqati va vafodorligidir.

Oila jamiyat tarixida azaldan mavjud bo'lмаган. Ibtidoiy jamoa tuzumining birinchi bosqichida, kishilar to'da-to'da bo'lib yashayotgan davrda jinslar orasidagi munosabatlar muayyan tartib qoidaga ega bo'lmay to'dadagi barcha erkaklar va ayollar bir-birlariga umumiylar er-xotin hisoblangan. Tarixiy taraqqiyot jarayonida jinsiy munosabatlar asta-sekin muayyan tartibga solina boshlandi. Dastlab ota-onalar bilan farzandlar so'ngra aka-uka va opa singillar orasidagi jinsiy munosabatlar ta'qiqlanib guruhli oila paydo bo'lgan. Lekin, bu oilalarda hali er-xotin nikohi barqaror alohida xo'jalikka ega bo'lмаган. Bu davrda tabiiy o'z vazifasini tugalladi, ya'ni jinsiy munosabatlar doirasidan qon-qarindoshlar istisno qilindi. Jinsiy munosabatlar faqat bir erkak va bir ayol munosabatiga aylandi. Ijtimoiy ishlab chiqarish-chorvachilik va dehqonchilikning rivojlanishi bilan erkaklar mehnatining qadri oshdi, mahsulot ishlab chiqarishda ulushi ortdi, binobarin, ularning ijtimoiy mavqeい ham tubdan o'zgardi. Mavjud qoida, tartiblar-farzandlarning onagagina tegishli bo'lishi, ona mulkiga merosxo'r sanalishi, erkaklarning yangi mavqeiga zid kelib qoldi. Natijada, ota huquqiga asoslangan patriarchal oila vujudga keldi. Shunday qilib, hozirgi individual oilaning o'tmishdoshi-monogam oila vujudga kelgan.

Xususan, o'zbek oilalarining serildizlik, serbutoqlik xususiyatlari hozir ham saqlanib turibdi. O'zbeklarda oilalarning muayyan turmush tarzi shakllanib hayotiy

tajriba ortirib borishi, tejamli va sarishta ro'zg'or tutishi, farzandlarni odobli, ma'naviy yetuk bo'lib kamol topishida keksalar, ota-onalarning roli kattadir. O'zbek oilalari o'zlarining mustahkamligi, saramjon-sarishtaligi, bolajonligi, qarindosh-qondoshlik rishtalarini hurmat qilishi, mehr-oqibatli va boshqa qadriyatlari bilan ajralib turadi. Tangrining buyuk ne'mati hisoblanmish, farzandga rizq-nasiba berish, uni tarbiyalash, yurtning asl farzandi etib, voyaga yetkazish ota-onsimmasiga katta mas'uliyat yuklaydi.

Bu haqda bosh qomusimiz bo'lган Konstitutsiyamizning 14-bobi to'laligicha oila va unga oid munosabatlarga bag'ishlangan. Unga ko'ra oila jamiyatimizning muhim negizi bo'lib, ota-onsi voyaga etmagan farzandlarini tarbiyalashga va boqishga majbur ekanligi hamda voyaga etgan, mehnatga layoqatli farzand o'z ota-onasi haqida qayg'urishi, g'amxo'rlik ko'rsatishi, onalik va bolalik davlat tomonidan himoya qilinishi aniq-ravshan belgilab qo'yilgan⁶. O'zbekiston Respublikasining Oila kodeksida ham oila va nikoh, nikohga kiruvchilar huquqlari, majburiyaglari, qarindosh - urug'lar, bolalar, vasiylik, homiylik munosabatlari to'liq qamrab olingan.

Xalqimizda "Qush uyasida ko'rganini qiladi", degan naql bejiz aytilmagan. Haqiqatan ham, oila muhiti bolaning tarbiyasiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu bois oilaning asosiy vazifasi yuksak ma'naviyatli komil insonni tarbiyalash. Ma'lumki, bugungi globallashuv jarayoni jadallahib, axborot texnologiyalari izchil rivojlanib bormoqda. Mana shunday sharoitda farzandlarimizni yot g'oya va mafkuradan, turli diniy ekstremistik oqimlardan saqlaydigan eng ishonchli himoya qo'rg'oni oila hisoblanadi. Ota-onadagi madaniyat, ma'naviyat, iste'dod, mas'uliyat, kezi kelganda, o'g'il-qizlarda namoyon bo'ladi. Shuning uchun ham bolalardagi o'zgarish, intilish, qiziqish ota-onsi tomonidan nazorat qilinishi ayni muddaodir.

Mamlakatimizda oilani har tomonlama qo'llab-quvvatlash, ularda sog'lom ma'naviy muhitni qaror topishiga ko'maklashishga qaratilgan keng ko'lamli tadbirlar olib borilmoqda. Shubhasiz, bu boradagi ishlarmiz bundan keyin ham yanada kengayadi. Zero, Birinchi Prezidentimiz I.A.Karimov ta'kidlaganlaridek, ham

⁶ O'zbekistan Respublikasi Konstitutsiyasi. Toshkent. 2014

jismoniy, ham ma'naviy jihatdan etuk, o'z mustaqil fikriga ega, oqni qoradan ajratishga, taraqqiy topgan davlatlardagi tengdoshlari bilan bellashishga qodir bo'lgan barkamol avlodni tarbiyalash, ularning sog'lig'ini asrash, hayotga yo'llashda oilaning o'rmini hech narsa bilan qiyoslab bo'lmaydi. Birinchi Prezidentimiz tomonidan mamlakatimizda har bir yilni o'ziga xos nomlanishi va har bir yil uchun davlat dasturining ishlab chiqilishi yaxshi an'anaga aylangan. Shunga ko'ra, o'tayotgan yillar o'z mazmun-mohiyati va ahamiyati bilan hayotimizda alohida iz qoldirmoqda. Birinchi Prezidentimizning "Yuksak ma'naviyat - engilmas kuch" asarida ta'kidlanganidek, har qaysi millatning o'ziga xos ma'naviyatini shakllantirish va yuksaltirishda, hech shubhasiz, oilaning o'rni hamda ta'siri beqiyosdir. Chunki insonning eng sof va pokiza tuyg'ulari, ilk hayotiy tushuncha va tasavvurlari birinchi galda oila bag'rida shakllanadi. Xalqimizning azal-azaldan oilani muqaddas dargoh sifatida qadrlashi, uning mustaqilligi, totuvligi, tinch va osudaligini ta'minlash yo'lida astoydil harakat qilishi ham ana shu hayotiy haqiqatdan kelib chiqqan⁷.

Ayniqsa, Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev tomonidan 2017 yilni "Xalq bilan muloqot va inson manfaatlari yili" deb e'lon qilinishi unda "Inson manfaati har narsadan ulug'"⁸ shiori ushbu yilda qilinadigan ishlarning asosiy o'zagini tashkil qiladi. Avvalo, "Xalq bilan muloqot va inson manfaatlari yili" ning asosiy maqsad va vazifalaridan kelib chiqqan holda, davlat organlarining fuqarolar bilan o'zaro munosabatlari yuzasidan yondashuvni tubdan qayta ko'rib chiqish zarur. Bu borada aholi bilan doimiy muloqot qilish, ularni qiynayotgan muammolarni hal etishning yangi mexanizmlari va samarali usullarini joriy etishimiz darkor.

Oilada axloqiy munosabarlarni to'g'ri shakllantirish va oila farovonligini ta'minlash ham ushbu yilning asosini tashkil etadi. Oila tinchligi haqida Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev quydagicha ta'kidlaydi: "Har bir oiladagi tinchlik -

⁷ Karimov I.A. "Yuksak ma'naviyat - engilmas kuch", T. "Ma'naviyat", 2008.

⁸ Mirziyoyev Sh. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash-yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi .- T.: "O'zbekiston", 2016, 26-bet.

xotirjamlik, fayzu baraka, mehr-oqibat muhiti, avvalo, shu oilaning tayanchi, baxti va quvonchi bo'lgan onalar va bolalarning salomatligi bilan bog'liq"⁹.

Oila jamiyatning bir bo'lagi shunday ekan, eng birinchi navbatda inson shaxsini shakllantirish oiladan boshlanadi. Oila murakkab ijtimoiy guruh bo'lib, biologik, ijtimoiy guruh munosoabatlarning birlashuvi natijasida vujidga keladi. Axloqiy tarbiyaning izchil va tartibli amalga oshirishda oila muhiti muxum ro'l o'ynaydi. Bizning bugungi bitiruv malakaviy ishimiz mavzusi oilada farzand tarbiyasi va oiada axloqiy munosabatlarni yo'lga qo'yishning mohiyati va mazmunini ochib berishga qaratilgan bo'lsada biz axloq, ma'naviyat tushunchalarini ham qisqacha ta'riflab o'tishni lozim, deb topdik. Inson axloqiy, ma'naviy va ruhiy qiyofasining poydevori oilada quriladi. Shuning uchun ham mashhur allomalar oila tarbiyasiga katta etibor berishgan va shu masalaga bag`ishlab bir qator asarlar yozishgan.

Hozirgi zamon tarraqiyoti har bir shaxsdan voqelikni to'g'ri tushunishni, xulosa chiqarishni, axloqiy poklikni va hissiy – asabiy chidamlikni, jamiyatimizning hayotning barcha jabhalarida mustaxkam va faol bo'lishni talab etmoqda. Kelajagimizning qanday bo'lishi hozirgi kunda biz tarbiyalayotgan yoshlarga bog'liq. Bunday ulkan vazifani amalga oshiruvchi muddat va ma`naviy boyliklarni yaratuvchi asos oilada. Oilaning jamiyatdagi o'rni va o'ziga xos milliy xususiyatlari haqida birinchi prezidentimiz I.A. Karimov quydagicha ta'kidlagan edilar: oilada o'zaro hurmat va qattiq tartib bo'lmasa oilaning barcha a'zolari o'z burchlarini ado etmasa bir-biriga nisbatan ezgulik bilan mehr-oqibat ko'rsatmasa, yaxshi va munosib tarzda yashash mumkin emas. O'zbeklarni aksariyati o'zini shaxsiy farovonligi to'g'risida emas, balki oilani qarindoshurug'lari va yaqin odamlarining qo'shnilarining eson-omonligi to'g'risida g'amxo'rlik qilishni birinchi o'ringa qo'yadi. Bu fikrlar oila tarbiyasida ham o'ziga xos milliy xususiyatlarida o'z ifodasini topadi. Haqiqatda ham o'zbeklar

⁹ Mirziyoyev Sh. Buyuk kelajagimizni mard va oljanob xalqimiz bilan birga quramiz -T.: "O'zbekiston", 2017, 329-bet.

o'zining shaxsiy farovonligi to'g'risida emas, balki oilasining, qarindosh – urug'lari va yaqin odamlarning, qo'shnilarining omon - esonligi to'g'risida g'amxo'rlik qilish tabiiy – milliy xususiyatdir. Milliy xususiyatning oilada yosh avlod tarbiyasidagi o'rni beqiyosdir.

Oilada axloqiy fazilatlarni ota – onaga hurmat, poklik, muloxoza va andisha bilan to'g'ri so'zlashi, bola tarbiyasida halolligi va adolatliligin, ochiq ko'ngilik, mardlik, sodaqat, mehr - shavqat, diyonatlilik va xakoza sifatlarni yoshlar ongiga singdirib boriladi. Imom G'azzolliy hazratlari ham "Kimyoi soadat" asarida halollik haqida quydagicha fikr yuritadi: avvalgi ilm odam o'z nafsi tanimoqdir. Inson muayyan o'lchov me'yorga ko'ra, deb ta'kidlaydi u insoning ana shu chegaradan chiqishi uni ma'naviy tanazzulga olib keladi. Bolalarni axloqiy tarbiyalashda halollik tarbiyasiz va xususiyatsiz tashkil etib bo'lmaydi. Bu kabi xususiyatlarni unitish oila va ijtimoiy hayotning tanazzuli demakdir.

Axloq - odobli bo'lishi, ota – onalar va kattalarga hurmat, samimiylilik, inoqlik, qadr-qiyomat, vijdonlilik, iffatlilik, mehr – oqibatlilik, rostgo'ylik, tantilik, sadoqatlilik, poklik, mexmondo'slik, odoblilik, o'zoro yordam kabi insoniy xislatlar o'zbek xalqi ma'naviyatining ramzi sanaladi. Tug'ushganlarga avvalo ota – onaga nisbatan milliy tuyg'udagi munosobat, qon – qarindoshlik rishtalari ham milliy ruhiyatni aks ettirdi. Ushbu milliy xususiyatlarning barchasi xalqimizning boy madaniyati, tili, adabiyoti, obidalarida o'z ifodasini topgan. O'zbek oilalarida farzandlariga yoshligidan boshlab adolat tushunchasini singdirib boradilar. Adolat insonning har tamonlama barkamolligini belgilovchi axloqiy – ma'naviy mezonlaridan biridir. U arabcha so'z bo'lib "adolat"- odillik, to'g'rilik, degan ma'noni anglatadi. Bu so'zning zamirida poklik, halollik, ma'rifat, madaniyat, oriyat, haqiqat, to'g'rilik, kabi yuksak insoniy fazilatlar mujassamlashgan. Adolat hukmron bo'lgan oilada o'zoro hurmat, tinchlik, kelajakka ishonch, osoyishtalik barqaror bo'ladi, hayoti mazmunli o'tadi. Oilada ota – onalar farzandlari tarbiyasida adolatli bo'lishlari talab etadi. Chunki ota – ona va farzandlar orasidagi adolatning axloqiy va huquqiy buzulishlari salbiy sifatlarining paydo

bo'lishiga olib keladi. Birinchi Prezidentimiz I.A.Karimov mamlakatimizning har bir fuqorasidan, katta yoki kichik har bir rahbardan adolatparvar huquqiy demokratik jamiyat qurush uchun intilayotgan bir davrda adolat bilan ish yuritish zarurligini qayta – qayta takrorlaydilar. U yoki bu millatning, xalqning kuchi va buyukligi, uning adolatparvarligi bilan belgilanadi. Sohibquron Amir Temur ham “Kuch-adolatdadir”, - deb bejiz aytmagan. Adolat hukmron bo'lgan xalqning, mamlakatning kelajagi buyukdir. Shunday ekan oilada adolatli insonni tarbiyalash ota – onadan katta ma'suliyatni talab etadi. Adolatli insonning fikrlari sog'lom bo'ladi. U haqiqatga to'g'ri qaraydi, nohaqlikka, yolg'onga, buxtonga, fisqu – fasodga, tuhmatga shavqatsiz munosabatda bo'ladi. O'z nafsiyi tiyish, xushmuomalalik, hojatbororlik, kechirimlilik, keng fe'lllik uning uchun muhim axloqiy – ma'naviy qadriyat hisoblanadi. Insonparvarlik har bir insoning qalb amiri, hayotiy ehtiyoji darajasida ko'tariladi. Birinchi Prezidentimiz I.A.Karimov ta'kidlaganidek: “Insonparvarlik” – bu o'zbek xalqi ruhiyatining ajralmas fazilatidir. Shavqatsizlik va zo'ravonlik uning tabiiyatiga yotdir. Bizning xalqimiz o'zining voqealariga boy ko'p narsalarni boshidan kechirdi - madaniyati, ilm fan, o'z davlatchiligi yutuqlari nashidasini surdi, o'zaro nizolar, begonalar asorati alamini tortdi, eng yaxshi o'gil – qizlardan judo bo'ldi. Lekin tarixning o'yini ham, omonsiz jangu jadallar ham, tabiiy ofatlar va ochko'zlik ham xalqimizning insoniylik tabiiyatiga dog' tushira olmadi. O'zbek oilasida bugungi kunda yaxshilik va yorug'lik, bolalarga mehr, kattalarga hurmat, yaqinlarga va boshqalarga qayg'usiga hamdardlik mujassamlashtirilgandir¹⁰.

Insonparvarlik o'z tarkibiga insonning eng yaxshi axloqiy xususiyatlarini, ya'ni odamlar o'rtasidagi o'zaro yaxshi munosobat, do'stlik, ota – onaga sadoqat, mehnatsevarlik, diyonat, mehribonlik, to'g'rilik, odillik, insof, kamtarlik, lutf, sobitqadamlik, saxiylik, muloyimlik, kattalarni hurmat qilish, kichiklarga izzatda bo'lish, rahmdillik, qatiyan, sabr – toqat, mehr – shavqat, kabilar qamrab oladi. Oilada bolalarga yoshligidan ana shu go'zal fazilatlarni qaror toptirishga

¹⁰ I.A.Karimov “O'zbekiston buyuk keljak sari” – T. “O'zbekiston”, 1998, 56 bet.

alohida ahamiyat berish lozim. Bugungi kunda yosh avlod ongiga, qoniga insoniylik tuyg'ularini singdirilib, inson sifatida o'z millat va xalqi oldidagi insoniylik burchini ado etishga o'rgatmoqda.

E'tiqod insonning ichki ruhiyati bilan bog'liq muhim axloqiy – ma'naviy xususiyatlaridir. E'tiqod shaxsning o'zigagina mansub fazilat bo'lib, tabiat va jamiyatda bo'layotgan hodisalarga shaxsiy faoliyati, hatti – harakati, atrof muhitda bo'layotgan u yoki bu g'oyalar o'rtasidagi bahs – munozaralar jarayonidagi ishtirokida namoyon bo'ladi. E'tiqod vijdon erkinligi tamoyillariga asoslanadi. E'tiqod insoning axloqiy - ma'naviy fazilatlar ichida eng muhimi o'rinda turuvchi qadriyat hisoblanadi. Etiqod erkinligi - kishi ongida chuqur o'rnashib qolgan va amalga oshirilishi shaxsining kundalik ehtiyojiga aylangan intilishi, xatti – harakati va dunyoqarashlari tizimidir.

E'tiqod mustahkamligi insonning kelajagini, hayotidagi o'rnini belgilovchi mayoqdir. Sog'lom fikrli, sog'lom etiqodli ota – ona o'z farzandiga eng katta boylik sifatida sog'lom erkin e'tiqodni meros qoldirsagina mustaqil O'zbekistonning har tomonlama taroqqiyoti uchun fidokor fuqarolarning kelajagi avlodlari kamol topishi muqarrardir. Sharq xalqlarida qadimdan kattalarni hurmat qilishi, kichiklarga izzatda bo'lishi, insofli bo'lishi, rostgo'ylik, xushmuomalalik, mexmondo'stlilik, kishining odob – axloqini ko'rsatib beruvchi qoidalari sifatida amal qilinib keladi. Bu axloq qoidalari har bir shaxsga to'liq namoyon bo'lган taqdirdagina u ma'naviy barkamol shaxs hisoblanadi. Axloqiy tarbiyada rostgo'ylik muhim xususiyatlardan biridir. Ota – onalar bolalarining to'g'ri tarbiyalashlari uchun avvalo o'zlari tarbiyalangan bo'lishlari shart. Bolalarining yoshligidan haqiqatchi, rostgo'ylik, to'g'riso'zlikka o'rgatish lozim.

Hayo – Sharq xalqlarning o'ziga xos bo'lган axloqiy go'zallikning ko'rkam ko'rinishidir. Shuning uchun ham hayo tushunchasi o'ta milliy tushuncha. Hayo kishining xulq - atvori, yurish – turish, tevarak atrofdagilariga munosobati, kiyinishda sipolik, birovning yuziga tik qaramaslik, gap qaytarmaslik, andishalik, or – nomusli bo'lishli, gapirganda o'ylab gapirishi, baland

ovozda gapirmaslik, qattiq kulmaslik kabi mezonlarda yoqqol namoyon bo'ladi. Sharq ayollarining hayo – ibosi badiiy asarlarda, xalq qo'shiqlarida, shoirlarning she'riy misralarida ulug'lanib kuylanadi. Ushbu yuksak insoniy qadiriyatni asrab – avaylashi, uni farzandlar xulqida shakillantirish, oilaning jamiyatning ma'naviy barkomolligini ta'minlash negizidir.

Sadoqat - insonlarning burch va vazifalariga vijdonan, halol to'g'riadolat bilan munosabatda bo'lisch, demakdir. Sadoqat mazmunan ko'p qirrali qobiliyatining aniq yo'naliishga qaratilganligiga ehtiyoj va qiziqishi milliy ongi o'ziga xos xususiyatlariga ega. O'zbek xalqining tarixiy an'analari, urf - odatlari, udumi, rasum – rusumlari, axloq me'yori, turmush tarzi, ma'naviy qadriyatlari shaxslararo munosabati muloqat moromi va milliy xususiyati boshqa xalqlarnikidan ma'lum darajada ajralib turadi.

Milliy xarakter o'z ichiga irodaviy sifatlarni ya'ni mustaqillik, chidamlilik, pirinsiplik, o'z – o'zini tuta bilish qat'iylik, matonat kabi tushunchalarni va axloqiy xislatlarni (poklik, intizomlilik, samimiylilik, haqiqiylik, insonparvarlik, va hakozo) qamrab oladi. Milliy xarakter odamlarga bo'lgan munosobatlarni ifodalaydi.

Sharq xalqlari uchun ma'lum xususiyat oilalarga boshga ish tushgan kunlari ham bir –biriga hamdard va hamnafas bo'lischidir. Insonlar o'rtasidagi bunday birlik va hamjihatlikning muhum vositasi – mahalladir. Mahalla oilalardan tashkil topadi farzandlar oila bag'rida kamol topganlari kabi oila ham mahalla ichida ravnaq topadi, nurli kelajak sari intiladi. Mahalla o'zbeklarning tarixan shakllangan yagona maqsad bilan yashab faoliyat ko'rsatadigan makoni, hisoblanadi u o'zbek xalqining turmush tarzini, ruhiyati, ijtimoiy hayotining o'ziga xos xususiyatlarini aks ettiruvchi milliy an'analarini uruf-odatlarini axloqiy ma'naviy qadriyatlarni avloddan-avlodga yetkazuvchi muqaddas maskan bo'lib kelgan. Mahallada o'sayotgan har bir o'g'il - qizning axloq – odobi uchun butun mahalla ahli mas'uldir shuning uchun ham "Bir bolaga yetti qo'shni ota –ona", "Bir bola tarbiyasiga yetti mahalla ota–ona", kabi hikmatli so'zlar ham

bejiz paydo bo'limgan. Mahalladoshlarining har bir yosh taqdiriga javobgarligi ularni nazorat qilishi barkamol insonni tarbiyalab yetishtirishning negizidir. Xulq – odobi yaxshi har tomonlama namunali farzand mahallani obro'sidir, noqobul, axloqan noqobil farzand esa mahalla uchun qora dog'dir. Ma'lumki har bir mahalada choyxona bo'ladi Bu o'zbeklarga xos xususiyatdir. Bu yerda odamlar choyxo'rlik qilish davomida turli xil mavzularda, suhabatlar, fikir almashuvlari, bo'lishi tabiiy hol. Shuningdik, askiya va hazil - mutoyibalar ham bo'ladi. Bu jaroyonda mahallaning oqil – dono kishilari ba'zi oilalarda tarbiya borasidagi kamchilik va nuqsonlarni malol kelmaydigan tarzda tilga olishlari asnosida to'g'ri yo'lga yo'naltirishlari mumkin. Yoxud ma'naviy axloqiy tarbiya yo'sinida bir – birlariga maslahatlar berishlari foydali bo'ladi.

Kishilarning o'zaro samimiy salomlashuvi, ayniqsa notanishga ham salom berib o'tishi milliy urf – odatlarimizning ibratli va o'ziga xos bir ko'rinishi hisoblanadi. "Assalomu alaykum" - tinchlik, salomatlik ramzi, osoyishtalikka, beg'arazlikka yetaklaydigan ta'sirchan vosita. Salomlashish - bu hurmat – ehtirom, do'stlikka undovchi nido, tanishish istagi, do'stlik - birodarlik aloqalarini bog'lovchi ko'prik xohish istaklarini aks ettiruvchi qalb sadosidir. Shuning uchun xalqimiz "Bir kun tuz ichgan joyingga qirq kun salom ber", - deydi. Ushbu odamiylik, odob va axloq, nazokat va hurmat – e'tibor, ochiq qalblilik, shirinsuxanlik, dilkashlik, xushtabassumlik, xushta'vozelik kabi insoniy xislatlarning yaqqol timsolidir.

Ma'lumki, o'zbek oilalardagi bolajonlik, bolaparvarlik, ota-onalarga hayot mazmuni ularning oilaparvarligida yani, oila uchun hayotini bag'ishlaganligi, oilani ta'minlash, g'amxo'rlik, fidoiylik, ko'rsatib bolalarni ko'p bo'lishi va ularga munosib hayot tashkil etishga qaratganligi bilan ajralib turadi. Tarbiya borasida kam bolali oilalarga nisbatan ko'p bolali oilalarda bolalar tarbiyasi ancha yengil kechadi. Chunki, ko'p bolali oilalardagi bolalar ota – onalarining harakatlarini, aka va opalarining ular to'g'risida g'amxo'rliklarini, ayniqsa, bir – biriga bo'lgan do'stona munosabatlarini, uydagi har xil vazifalarini sidqidildan

bajarashni, kichiklarning kattalarga odobi bilan munosabatda bo'lishlari tabiiy holda ko'radilar va kuzatadilar. O'zlarida ham ana shunday axloqiy sifatlarni shakllantirish sifatlari vujudga keladi. Shu sababli ko'p bolalari bo'lgan oilalarda ota – onalarning g'amxo'rliklarini o'ziga xos xususiyatni kasb etadi. Kattalarga hurmat va bo'y sunish o'zbek oilalardagi an'anaviy tarbiya usullaridan biridir.

Darhaqiqat, bola tarbiyasi o'ta nozik jarayon. Avvalo, tarbiyachining o'zi aniq bir maqsadga yo'naltirilgan bo'lishi lozim. Demokratik va insonparvarlik g'oyalari ham, milliy qadryatlarimiz ustunligi, huquqiy tafakkur, ma'naviy ozuqa milliy istiqlol g'oyalari ham shuningdek, mehnatga muhabbat uyg'otish, barcha-barchasi aynan tarbiyada mujassam. Vaholanki, shunday ekan amaliy tarbiyachi hisoblanmish, dastlab ota-onas, bolalar bog'chalari, murabbiylari ham, mahalla fuqorolari, maktab o'qituvchilari va qolaversa voyaga yetmaganlar bilan ishlash komissiyalari-yu, inspektsiyalarining mas'ul xodimlari ham tarbiyada mujassam bo'lgan barcha aqidalarini, ma'no va mazmunini to'la qonli anglab yetgan bo'lishlari lozim. Aks holda, arzimagan katta darz ketishiga sababchi bo'lish va undagi hayotga bo'lgan ishonchini yo'qolishiga olib kelishi mumkin. Albatta, shaxs ongi va mafkurasining shakllanishida ijtimoiylashuvning boshqa yo'llari, ya'ni maktab, mahalla hamda keng jamoatchilik ma'lum darajada rol o'ynaydi. Ammo, shunga qaramay bolaning ijtimoiy yo'nalishi asosini oilaviy munosabatlar belgilaydi. Polyak tadqiqotchisi X.Kazlovskiy ta'kidlaganidek, yosh inson majburiyatlar kategoriyalari, fikrlashni odat qilgan bo'lmasa, u ko'pincha hayotiy muammolarga duch kelganda ojiz bo'lib qoladi, osongina umidsizlikka tushadi. Bola tarbiyasi avvalo ota-onas, so'ngra tarbiya poydevorlaridan sanalmish, mahalla, maktab va boshqa yoshlar bilan bog'liq jamoat tashkilotlarinig barcha mutasaddilari o'z xulqlarini har tomonlama go'zal qilishdan boshlashlari lozimdir. Aks holda, tarbiyadagi kamchiliklar ildizini biz uchun umuman keraksiz bo'lgan joydan qidirishga to'g'ri kelishi mumkin. Buyuk alloma va mutafakkir vatandoshimiz Abu Ali Ibn Sino, fanning deyarli barcha sohalarida ijod qilib dovruq taratgan

siymolardandir. Qadimgi yunon faylasufi Aflatunning “tarbiya davlat tomonidan tashkil etilmog’i lozim”, degan fikrlarini inkor etib, o’zining “Donishnama” asarida, bola tarbiyasi uchun avvalo ota-onasiga mas’uliyatini ta’kidlaydi. SHu bilan birga alloma ota va onaning ilmli, fozil va dunyoqarashlari keng bo’lishliklarini alohida uqtirib, farzand tarbiyasidan mas’uliyatlari ish yo’qligini ochib beradi. Oilada farzand tarbiyasiga asosiy mas’ul ko’pincha ona hisoblanishi sir emas. Ilk tarbiya hamma narsadan ham muhim bo’lib, u shubhasiz ayollar zimmasidur, degan edi, Jan Jak Russo. Onaning dunyoqarashi kengligi, ma’naviy-ma’rifiy boyligi, huquqiy savodxonligi, mafkuraviy tarbiyalanganligi, diniy ilmdan boxabarligi, tabiiy va ijtimoiy fanlarni bilish darajasi, xullas aqliy salohiyati qanchalik yuqori bo’lsa, farzandining ham kelajak imkoniyatlari shunchalik yuqori bo’ladi.

XVIII-XIX-asrlarda yashab ijod etgan nemis yozuvchisi Jan Pol, bizga yaxshi onalarni beringlar, biz yaxshi odamlar bo’lib yetishamiz, deb xitob qilganda to’laqonlli haq edi. Chunki onaning fazilatlari, ma’naviy yetukligi va zakovat belgilari bolaga nasliy o’tishi inkor etib bo’lmas haqiqat. Ingliz faylasufi Genri Bokl ta’kidlaganidek, g’aroyib dalil: daho insonlarning ko’pchiligi, ular otalaridan ko’ra onalaridan ko’proq narsani o’zlashtirganlar. Shu bois chindan ham, ayollarimizning oilada tutgan o’rni beqiyos. Oqila, go’zal ayollar o’zlarining g’amxo’rligi, mehribonligi, qalbi daryoligi bilan oiladagi, qolaversa, butun jamiyatdagi muvozanatni, poklik, halollik, samimiyat vaadolat muhitini saqlab turadilar.

Ma’lumki, har qanday bolada qaysi bir jihat bo’yicha qobiliyat berilgan bo’ladi. Boladagi qobiliyatni, ya’ni iqtidorini o’z vaqtida anglab, uni yuzaga chiqarish va to’g’ri yo’nalish berish ham avvalo onalarga bog’liq. Chunki ulargina bola bilan ko’proq muloqotda bo’ladilar. Xat savodni chiqarishda ham dastavval ona mas’ul, qolaversa yosh bola ko’proq onaga ishonadi. Oqila ayol oila muhitini sog’lomlashtirish, tarbiya ishlariga ko’proq mas’ulligi bilan birga ota va farzandlar o’rtasida muloqotchi sifatida ham muhim rol o’ynaydi. Farzandlariga oilaning ustuni bo’lgan otani qanchalar kerakligini, ko’ziga tik boqmasligini, ota bilan oralarida doimo masofa saqlashlari lozimligini va shunga o’xhash bir qator hurmatga oid

gaplarni uqtiradi. Otaga esa bolalarda bo’lgan zaruriyatlar haqida bildirib turadi. Darhaqiqat, bizning qadriyatlarimizda otaga beriladigan nisbat juda yuqori. “Ota rozi-xudo rozi” yoxud “Otang yotgan uyning tomiga ham chiqma” kabi purma’no naqlar bejizga aytilmagan. Uzoqni ko’ra bilgan ayol, o’z farzandlarini oldida turmush o’rtog’ining hurmatini doimo ibratli tarzda bir maromda saqlaydi. Bu esa o’z o’rnida, an’analarimizga ko’ra tarbiya jarayonining o’ta muhim jihatlaridan biri sanaladi. Qadimgi Rim faylasufi Epiktet shunday deydi: Otaning qatiqko’lligi ajoyib dori: achchig’idan ko’ra shirini ko’p. Albatta, otaning oilada printsiplialligi va yetarlicha qattiqko’lligi, bolani intizomga o’rgatadi. Intizomga o’rgangan yosh bola, mehnatdan qochmaydi, o’ziga topshirilgan vazifalarni vaqtida ado etadi. Har bir ishga mas’uliyat bilan yondashadi.

Darhaqiqat, “Bu yorug’ dunyoda hayot bor ekan, oila bor ekan, farzand deb atalmish bebaho ne’mat bor. Farzand bor ekan, odamzot hamisha ezgu orzu va intilishlar bilan yashaydi”¹¹ - deb ta’kidlaganlar birinchi Prezidentimiz I.A.Karimov. Bugungi kunda ham yurtimizda ana shunday go’zal axloq mezonlari bilan ahl, inoq totuv yashab kelayotgan, o’g’il-qizlarini komillik sari tarbiyalayotgan ko’plab ibratli oilalar ko’p. Albatta, farzandga mehr qo’yish, ularning qornini to’q, ustini but qilish o’z yo’li bilan, biroq bolalarimizni yoshlikdan boshlab milliy tarbiya, axloq-odob, yuksak ma’naviyat asosida voyaga yetkazish biz uchun doimo dolzarb ahamiyat kasb etib kelgan. Bugungi kunda mamlakatimizda olib borilayotgan barcha islohotlar farzandlarimizning baxt-u saodati, ularning yorug’ kelajagi uchun amalga oshirilmoqda. Lekin baxt-u saodat faqat boylik, mol-u mulk bilan belgilanmaydi. Odobli, bilimdon va aqli farzand nafaqat ota-onaning, balki butun jamiyatning eng katta boyligidir. Bolalarimizni har tomonlama barkamol etib tarbiyalash, avlodlar davomiyligini ta’minlaydigan oilani mustahkamlash barchamizning asosiy vazifamiz, balki insoniy burchimizdir.

¹¹ Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat-engilmas kuch. -T.:“Ma’naviyat” 2008,56-b.

I.2. Sharq mutafakkirlarining axloqiy tarbiya haqidagi qarashlari va ulardan tarbiya jarayonida foydalanish imkoniyatlari

O'zbekona milliy axloqiy munosabatlarda ota-bobolarimizning nodir qo'lyozmalari tarixiy-tajribalari davrlar sinovidan o'tgan saboqlari va bizga doimo madad bo'lib turgan ruhiy quvvatlari jamuljamdir. Ularning sharofatlari tufayli milliy-axloqiy qadriyatlarimiz asrlar osha avlodlardan-avlodlarga o'tib kelmoqda. Chunki, bir tomchi bo'lsa ham ularning qoni tomirimizda oqayotir. Ana shu qonni jo'sh urdirmoq bilan yuraklarimiz uyg'oq, dilimiz ravshan, tafakkurimiz munavvar. Ana shunday kayfiyat bizning dilimizda ko'p yillardan beri yashirinib kelinar edi. Endilikda milliy mustaqillik tufayli milliy-axloqiy qadriyatlarimiz qaytadan tiklandi. Ulardan bolalarni ma'naviy axloqiy jihatdan tarbiyalashda foydalanish oilaviy tarbiyamiz uchun ob'ektiv zaruratga aylandi.

Sharq xalqlarining bir necha ming yillar mobaynida yaratgan bebafo odob-axloq qoidalari, qadriyatları mavjud. Ularni qaytadan tiklash va hayotga tadbiq etish muhim masalalardan biridir. Sharq mutafakkirlarining ilmiy merosida ta'lim-tarbiya masalalari muhim o'rinni egallaydi. Ayniqsa, ular oila va oilada farzand tarbiyasiga katta e'tibor bergenlar. Zero yosh avlod tarbiyasi insoniyatning kelajak taqdirini belgilaydigan, ularni ijobiy mezon bilan qurollantiradigan sifatlar bo'lganligi uchun ham mutafakkirlar bu muammoni hal qilishga harakat qilib kelganlar. Bu haqda birinchi Prezidentimiz I.A.Karimov quydagicha ta'kidlagan edilar: "Xalqning axloqiy mezonlari uning yillar davomida erishgan ulkan ma'naviyati bilan uzvii bog'langan. Ana shuning uchun axloqiy tasavvurlarimiz, axloqiy qadriyatlarimiz millat uchun, uning obro'yi va istiqboli uchun xizmat qilsagina, o'z o'timishini, ma'naviy merosini, qadriyatlarini unutmaydi"¹².

Ma'lumki, muqaddas dinimiz islomda, uning asosiy manbalari hisoblangan "Qur'oni Karim", "Hadisu Sharif" va "O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi"da ham oilaviy turmushning va er-xotin axloqiy munosabatlarining barcha tomonlari haqida qimmatli ma'lumotlar va shar'iy qonunlar yoritilgan. O'zbek

¹² I.A.Karimov. "O'zbekiston XXI asrga intilmoqda". –Toshkent, "O'zbekiston", 1999 y, 33-34 betlar.

xalqida nikoh eng avvalo arshi a'loda o'qilur, keyin esa yerda, degan naql behudaga aytilmagan. Ota-bobolarimizning azaliy tushunchalari bo'yicha, nikoh ilohiy ahd, oila muqaddasdir. "Xotinlaringiz ziyoratgohingizdirlar"¹³, - deyiladi Qur'oni Karimning "Baqara" surasi, 223-oyatida. Konstitutsiyamizga binoan "Nikoh tomonlarning ixtiyoriy roziligi va teng huquqliligiga asoslanadi"¹⁴. Bu so'zlar bilan oila tuzishda birinchi muddao-farzand ko'rish ekaniga ishora qilinmoqda. Islomda bo'lajak oilaning vujudga kelishiga alohida e'tibor berilgan. Shariat bo'yicha nikohdan o'tishda quyidagi qoidalarga amal qilish lozim bo'lgan.

1. Nikohlanuvchilarning o'zaro roziligi.
2. Nikoh yoshiga to'lish.
3. Nikohni guvohlar ishtirokida tuzish.
4. Kelin uchun qalin va mahr to'lash.
5. Diniy e'tiqod birligi.
6. Nikohlanuvchilar yaqin qarindosh bo'lmasligi.
7. Tabaqa bo'yicha tenglik.
8. Nikohdan o'tuvchilarning ruhiy jihatdan sog'lom bo'lishi.

Bu shartlarga rioya qilinib tuzilgan nikohgina qonuniy hisoblanib, taraflarni tegishli huquq va majburiyatlar bilan ta'minlagan.

Qur'oni Karimning oyatlarida oiladagi er bilan xotinning o'rni belgilab berilgan. Shariat hukmicha, er avvalo oilaning barcha moliyaviy va ma'naviy taraflariga javobgar, uni chetdan bo'ladigan har qanday xurujlardan himoya qiladigan shaxsdir. Mana shularning evaziga va erkak kishi uchun fazilat hisoblanmish og'ir-bosiqlik, oila ro'zg'or tebratishdagi tadbirkorlik kabi sifatlar mavjudligi sababli u oilaning boshlig'i sanaladi. Yaxshi xotin esa diyonatli, arning uyini obod qiladigan va unga bir umr sadoqatli bo'lgan ayoldir. Qur'oni Karimdan er-xotin yoxud oilaviy axloqiy munosabatlarga xos ibratli misollarni ko'plab keltirish mumkin.

¹³ Qur'oni Karim .-T.: "Cho'lpon", 1992, 27-b.

¹⁴ O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi.-T.: "O'zbekiston", 2014, 13-b.

Ota-bobolarimizning asrlar davomida to'plagan hayotiy tajribasi, diniy, axloqiy, ilmiy, adabiy qarashlarini ifoda etadigan bu kabi tarixiy yodgorliklar orasida bundan qariyb uch ming yil muqaddam Xorazm vohasi hududida yaratilgan, "Avesto" deb atalgan beba ho ma'naviy obida alohida o'r in tutadi. Avvalambor, shuni aytish joizki, olis ota-bobolarimizning aql-zakovati, qalb qo'ri mahsuli bo'l mish bu noyob yodgorlikning zamon to'fonlaridan, qanchadan-qancha og'ir sinovlardan o'tib, bizning davrimizgacha yetib kelganining o'zida katta ma'no mujassam. Hatto ajdodlarimizning muqaddas dini hisoblangan zardushtiylikda ham nikoh va oilaviy burch masalasi muhim axloqiy o'rinda turgan. Zardushtiylikda ko'p xotinlilik qat'iy man etilgan. Ayni paytda hayotni bo'ydoq o'tkazish ham qoralangan. Balog'atga yetgan qiz ota-on a va jamoaning rayini pisand qilmay, qasddan turmushga chiqmay yursa, u qopga solinib, 25 darra kaltaklanish bilan jazolangan. Agar erkak kishi shu yo'l ni tutsa, unga tamg'a bosilib badnom qilish maqsadida beliga zanjir bog'lab yurishga majbur etilgan. "Avesto"da qayd qilinishicha, erkak avvalo uylanish uchun moddiy va ma'naviy tomondan to'q va baquvvat bo'l mog'i lozim edi. Bundan tashqari, mazkur muqaddas kitobda oila qurish, jufti halol tanlashda shoshma shosharlikka yo'l qo'ymaslik, ota-on a, keksalar maslahatiga quloq solish xususida ham diqqatga sazovor mulohazalar mavjud. Shuningdek, unda nikoh va taloqning (ajrashishning) o'ziga xos mezonlari birma-bir keltirib o'tilgan.

Zardushtiylikning axloq me'yordi majmuida ayollar masalasiga ham alohida o'r in berilgan. Zardushtiylikda oila muqaddas sanalgani uchun boshqa sabablarga ko'ra, jumladan, ig'vo, tuhmat, er-xotinning o'zaro kelishmovchiligidagi, ota-on a bilan chiqisha olmaslik bahonasi bilan nikohni bekor qilinishiga yo'l qo'yilmagan. Xususan, Zardushtiylikda ham, Islomda ham nikohda ikki tomon teng va munosib bo'lishi aytib o'tilgan. Nikoh tartiblari va hayotiy tajribalariga ko'ra, kelin va kuyov nasl nasabda, ijtimoiy mavqed, bilim-saviyada, did-farosatda, ilm-e'tiqodda, mulkdorlikda bir-birlariga yaqin bo'lishi ma'qul topilgan. Shu sababli, sharq xalqlarida yoshlarni oilaviy turmushga tayyorlash, ularning tengini topib uylantirishga jiddiy e'tibor berilgan. Ayniqsa, qizlarni oilaviy turmushga

tayyorlashda, ularda birinchi navbatda insoniy fazilatlar shakllangan bo'lishi, oilaning muqaddas ekanligi, uni avaylab-asrash aynan uy bekalariga bog'liqligi haqida sharq allomalarimizdan bizgacha etib kelgan nasihatnama, pandnoma va hikmatnomalarda tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'lgan qimmatli nasihatlar hikoya qilinadi.

Sharqona milliy qadryatlarimiz, xususan, Muxammad ibn Muso al Xorazmiy, Abu Nasir Farobi, Abu Rayhon Beruniy, Abu ali Ibn Sino, Yusuf Xos Hojib, Kaykovus, Alisher Navoiy, Husayn Voiz Koshifiy kabi mutafakkirlarning mumtoz asarlarida ham bolalarni oila muhitida tarbiyalash masalalari ilgari surilib, ularni hal etish yo'llari ko'rsatilgan. Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilig", Axmad Yughakiyning "Hibat-ul Haqoyiq", Kaykovusning "Qobusnama", Shayx Sa'diyning "Bo'ston va Guliston, Jomiyning "Bahoriston", Alisher Navoiyning "Hayrat-ul Abror", "Mahbub ul-qulub" kabi ana shunday durdonalar sirasiga kiradi. Shuningdek, Imom al-Buxoriy, Imom at-Termizi, Axmad Yassaviy, az-Zamaxshariy, Sulaymon Boqirg'oni, Bahouddin Naqshband, Najmuddin Kubro va boshqalarning ilmiy risolalarida ham bolalarni oilada tarbiyalash masalalari ilgari surilgan bo'lib, ular ma'naviyatimiz xazinasidan munosib o'rinn egallagan.

Sharqona qadryatlarda esa bola tarbiyasi bilan ota-onan shug'ullanishi kerakligiga urg'u berilgan. Bu bilan ular oilaviy tarbiyaning ahamiyatini e'tirof etganlar. Farobiyning tarbiyada jamiyatning tutgan o'rni haqidagi fikrlarida bola tarbiyasiga faqatgina ota-onan emas, balki qo'ni-qo'shni, yor-birodar va mahalla-kuy ham javobgar ekanligi haqidagi sodda va ayni chog'da buyuk sharqona qarashlar asoslab berilgan. U oqil insonlar haqida gapirib, "Aqli deb shunday kishilarga aytiladiki, ular fazilatli, o'tkir mulohazali, foydali ishlarga berilgan, yomon ishlardan o'zlarini chetga olib yuradilar. Bunday kishilarni oqil deydilar", - degan edi. Alloma oqillar bor joyda hech qachon muammolar va kelishmovchiliklar bo'lmasligiga ishora qiladi. Uning g'oyalarida oilaning to'liqligi, unda qaror topgan sog'lom ma'naviy muhitning ahamiyatini aks ettiradigan fikrlar ham mavjud. "Har bir inson o'z tabiatini bilan shunday tuzilganki, u yashash va oliy darajadagi yetuklikka erishmoq uchun

ko'p narsalarga muhtoj bo'ladi. U bir o'zi bunday narsalarni qo'lga kirita olmaydi, ularga ega bo'lish uchun insonlar jamoasiga ehtiyoj tug'iladi. Bunday jamoa a'zolarining faoliyati bir butun holda ularning har biriga yashash va yetuklikka erishuv uchun zarur bo'lgan narsalarni yetkazib beradi" yoki "odamlarga nisbatan ularni birlashtiruvchi boshlang'ich asos insoniylikdir. Haqiqiy baxtga erishish maqsadida o'zaro yordam qiluvchi kishilarni birlashtirgan shahar (bizningcha, oila) fazilatli shahardir, baxtga erishish maqsadida birlashgan kishilar jamoasi (bizningcha, oila jamoasi) fazilatli jamoadir". Jumladan, Forobiy tomonidan ilgari surilgan fikrlardan shaxs ijtimoiy munosabatlar majmuidan iborat, degan pedagogik qoidaning kurtaklari qadim davrlardayoq mavjud bo'lganligini, vaziyatning o'zgarishi bu tarbiyaga ta'sir qilishi haqida qimmatli mulohazalarni bayon etishgan.

Al-Xorazmiyning "Zamondan yaxshiroq ta'lim beruvchi muallimni, insondan yaxshiroq ta'lim oladigan o'quvchini ko'rmasdim", - deb aytgan so'zlarida uning ijtimoiy muhitning bola tarbiyasiga hal qiluvchi ta'sir ko'rsatishi va inson shaxsining ta'lim natijasida kamolotga erishishi uqtirilgan.

Abu Rayhon Beruniyning muayyan qarashlari oilaviy turmush, oila va nikoh, oilaviy qadriyatlar va uning a'zolari o'rtasidagi munosabatlariga xosdir. Bunday ishoralarini Beruniy hikmatlarida ham uchratamiz. "Yaxshi xulq yaxshilik alomatidir". "Buzuq niyatli va yomon axloqli kishilar o'rtaga kirib olishi bilan ish to'g'ri bo'lmaydi". "Tenglik hukm surgan joyda sotqin, aldamchi ehtiroslar, g'am-g'ussa bo'lmaydi" kabi hikmatlarga oilaviy munosabatlarda amal qilishimiz maqsadga muvofiqdir. Bundan tashqari, Beruniy o'rta Osiyo, Qadimgi Yunon va Hind xalqlari hayotini yaxshi bilgani uchun ular amal qiladigan urf-odatlar, qadriyatlar va milliy madaniyatlarining o'ziga xos tomonlarini taqqoslab tahlil qiladi. Ushbu tahlillar oila-nikoh, oiladagi o'zaro munosabatlarga ham xosdir. Jumladan, u oilalarning "Poligamiya" (erkak yoki ayol bir paytning o'zida bittadan ortiq er yoki xotinga ega bo'lishiga yo'l qo'yiladigan nikoh shaklini bildiradi) turi haqida ham qimmatli ma'lumotlarni keltiradi. Masalan, Janubiy Hindiston madaniyatida tub erkaklari biologik nuqtai nazardan otalikni o'rnatish bilan qiziqmaganlar. Ularda

bolaga otalik rasmini amalga oshirish vaqtida o'qli kamonni homilador ayolga tantanali suratda bergen erkak bolaning otasi hisoblangan. Agar keyinchalik boshqa bir erkak bolaga otalik qilishni xoxlab qolsa, bu rasm ayolning navbatdagi homiladorligida takrorlangan. Bu ma'lumotlar izlanuvchilarda ijtimoiy tarixiy taraqqiyot davomida oilaviy turmushning takomillashuvi, oila-nikoh munosabatlarining barqarorlashuvi va monogamiya oila turining kelib chiqishi tarixi haqida ilmiy tasavvurlar shakllanishiga yordam beradi. Abu Rayhon Beruniy farzand tarbiyasida ham tan va ruh pokligi masalasiga alohida e'tibor bergen. Allomaning fikricha, oilada tozalik, pokizalik va tartib mavjud ekan, u yerda ma'naviy poklik ham bo'ladi. U ota-onalarga farzandini mo'tadillikda saqlashni tavsiya etadi. Bunga asosan, bolani qattiq g'azablanish, qo'rqtish, xafalik va uyqusizlikdan saqlash orqali erilishini aytib, ular istagan foydali narsani topib berish, sevmagan narsasidan uzoqlashtirish lozimligini ta'kidlaydi. Ota-onaning bolaga turli munosabati turlicha sabablarni keltirib chiqaradi.

Oilada bola tarbiyasi masalasi, Abu Ali ibn Sinoning ilmiy merosida ham muhim o'rin egallaydi. U o'zining qator asarlarida bolaning salomatligi, tarbiyasi, ruhiyati haqida qimmatbaho fikrlarini yozgan. Jumladan, "Tadbiri al-manozil" nomli asarining kattagina qismi oila va oilaviy tarbiya masalalariga bag'ishlangan. Bunda u bola tarbiyasi ancha murakkab va nozik bo'lib, tarbiyani bolaning murg'akligidan boshlash va izchillik bilan olib borish lozimligini uqtiradi. Allomaning "Tib qonunlari" nomli asarida bolaga tug'ilmasdan oldin g'amxo'rlik qilish uchun onaning salomatligi, jismoniy va ruhiy pokligiga e'tibor qaratish zarurligi ta'kidlangan. Ibn Sinoning "Tadbiri al-manozil" asarida er-xotinning yaxshi sifatlari sanab o'tiladi. Ularning bola uchun o'rnak bo'lib, uning kelajak taqdirini o'yashlari muhim ahamiyatga ega ekanligi alohida e'tirof etiladi. Shuningdek, u mehnatsevarlikning bola tarbiyasidagi ahamiyatini ta'kidlab, ota-onalarni o'z farzandlariga kasb-hunar o'rgatishga chaqiradi, mehnatsiz hayot kechirishning bolaga salbiy ta'sirini ko'rsatib beradi.

Sharq xalqlari orasida ma'lum va mashhur bo'lgan Kaykovus qalamiga mansub "Qobusnama" asaridir. Qobusnama (1082-1083 yillarda yozilgan)da qator ibratli va hayotiy pand nasihatlar bilan birgalikda "ishq va uning odatlari zikrida", "xotin olmoq zikrida" boblarida ham qimmatli ma'lumotlar berilgan. "Ey farzand, to kishining ta'bi latif bo'limguncha oshiq bo'limg'usidir, nedinkim ishq beshak ta'bi latiflikdan paydo bo'lur. Har narsaki ta'bi latiflikdan paydo bo'lsa, ul beshak latif bo'lur". Bu erda insonning qalbi toza, pok va axloqan yuksak bo'lsa, uning ko'ngli, sifat va fazilatlari ham, hissiy kechinmalari ham sof va chiroyli bo'lishiga ishora qilingan. "Bas, agar oshiq bo'lsang shundoq kishiga bo'lgilki, ul ma'shuqalikka loyiq bo'lsin". Bunda bo'lg'usi er-xotinning nikohigacha davrda bir-birini ko'rib-bilib, sinab ma'shuqaning oqila, orasta, tejamkor, saranjom-sarishta, bola tarbiyasini, uyro'zg'or ishlarini o'rniga qo'yadigan kamtarin va eriga sadoqatli bo'lishi nazarda tutiladi.

Ey farzand, agar xotin olmoq tilasang, o'z hurmatingni yaxshi saqlagil. Garchi mol aziz bo'lsa ham xotin va farzandingdan darig' tutma. Ammo xotinni pok dil, farzandni farmonbardor va mehribon tutgil bu ish sening qo'lingdadir. Bu o'rinda xotinga xos munosabatda bo'lish arning ixtiyorida ekanligi ogohlantirilgan.

Xotin talab qilsang, xotinni molini talab qilmagil, xotin pok nixod (toza tabiat va pok dil) bo'lsin. Kadbonu (uy bekasi va ishchan xotin) eriga do'st bo'lgay. Hayolig', taqvador, tili qisqa, molni yaxshi saqlaguvchi bo'lsin. Debdurlarki, yaxshi xotin arning va umrning rohati bo'lur. Bunda esa bo'lg'usi turmush o'rtog'ini tanlashda arning oldidagi mas'uliyat va latif xotin bo'lishga xos fazilatlar bayon qilingan.

Agar sen xotiningga rashklik qilmasang, u senga samimiyat bilan munosabatda bo'lur. U senga ota-onang va farzandlaringdin ham mushfiqroq bo'lur va senga undin do'stroq kishi topilmas. Agar unga g'ayrroq (rashk, qizg'anish) ko'rguzsang, senga ming dushmandin dushmanroq bo'lur va begona dushmandin hazar qilsa bo'lur, lekin undin hazar qilib bo'lmas. Bunda er-xotinning o'zaro munosabatlarini ziddiyatlarning shakllanishiga olib keluvchi sabablar va omillar haqida gap boradi.

Yusuf Xos Hojibning mashhur asari "Qutadg'u bilig" (Baxt saodatga yo'llovchi bilim)da er yoki xotin tanlashda uning qaysi sifat va fazilatlariga e'tibor berish zarurligi, inson shaxsiga xos sifat va fazilatlarning oilaviy hayotni boshqarishdagi roli, o'rni va ahamiyati, er-xotin o'zaro munosabatlarining me'yorlari, farovon turmush kechirishning muhim shartlari haqida qimmatli fikrlar aytilganki, ular hozirgi oila turmushi va er-xotin munosabatlari uchun ham ahamiyatlidir. Asarda, sen xotin olsang, o'zingdan quyisini ol, zoti oliysiga boqma, sen qul bo'lib qolasan". Asli, urug'i hamda zoti yaxshi bo'lsin, uyatli, andishali, pokizasini istagin. Yuzi chiroyini istama, xulqi yaxshisini ista, fe'l-atvori yaxshi bo'lsa, sening yuzingni yoritadi. Fe'l-atvori yaxshi bo'lsa, u to'kis bo'ladi. Fe'l-atvori to'g'ri bo'lsa, juda munosib bo'ladi, xotin chiroyi xulqdir, buni bilgan biladi. Agar yaxshi andishali ayol topishga muyassar bo'lsang, boy berma (darhol olgin) ey ezgu kishi andishali, pokiza bo'lsa, unday kishi asl bo'ladi. Sen xotinning andishali-aqllisini ista, ey dono, andishali aqli xotin topilsa - farosat, andisha, boylik, chiroy, nasl-nasab jam bo'ladi. Sen xotinni qadrli tut, nima so'rasa muhayyo et, deb ta'kidlanadi.

Asarda xotin bilan bir qatorda er ham bilimdon, farosatli, aql-idrokli, zukko bo'lishi, oila tartibini saqlash va uni yuritishda intizomli (intizom o'rnatuvchi), uni kuzatib borishi kerakligi, oilaning iqtisodiy jihatdan to'kisligini ta'minlovchi, xotiniga va farzandlariga mehribon, xushmuomalali, to'g'ri so'z bo'lishi uning farovonligi va barqarorligini ta'minlovchi muhim omillar ekanligi alohida ta'kidlab o'tilgan.

Oila, bola tarbiyasi masalasi, buyuk shoir, hazrat mir Alisher Navoiyning adabiy-me'rosida ham munosib o'rinni egallaydi. U ota-onaning yaxshi sifatlarini ulug'laydi. Er bilan xotin bir-biriga mos tushsa, o'rtada boylik va saranjomlik bo'lur, uy bezagi undan va uylanganning (erning) tinchligi undan. Bunday sifatlarni ularda jamuljam bo'lishi bola tarbiyasida muhim rol o'ynashini ko'rsatib o'tadi. Xususan, Alisher Navoiy oiladagi ayrim o'zaro kelishmovchiliklar bola tarbiyasiga salbiy ta'sir qilishini, oilaning buzilishiga olib kelishini ta'kidlaydi.

Mustaqillik tufayli xalqimizning azaliy milliy urf-odat va marosimlari qaytadan tiklana boshlandi, bu udumlar oilani mustahkamlashda muhim o’rin egallaydi. Eng asosiy bo’lgan oila masalalariga davlat siyosati darajasida bajarilishi lozim bo’lgan ustuvor vazifa sifatida qaraydi. O’zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 63-moddasiga ko’ra, oila jamiyatning asosiy bo’g’ini hisoblanadi, u jamiyat hamda davlat tomonidan muhofazada bo’lish huquqiga ega. Onalik va bolalikni muhofaza qilish bo'yicha boshqa qonuniy hujjatlar ham qabul qilinib, amaliy tadbirlar belgilangan. Jumladan, 1994 yil 22-avgustda “Kam ta’milangan oilalarni ijtimoiy himoya qilish choralari to’g’risida” farmon chiqarilib, muhtoj oilalarga moddiy va ma’naviy yordam berishni qo’llash kengaytirildi. Oilani jamiyatning ravnaq topilishidagi tutgan o’rni va ishtirokini yanada oshirish, oilalarning huquqiy, ijtimoiy, iqtisodiy, ma’naviy-axloqiy manfaatlarini va farovonligini yaxshilashni davlat tomonidan qo’llab-quvvatlashni kuchaytirish hamda izchil ta’milash maqsadida O’zbekiston Respublikasi birinchi Prezidenti 1998 yilni, “Oila yili”deb e’lon qildi. Shunga asosan, oila manfaatlarini ta’milash borasida amalga oshiriladigan tadbirlar to’g’risida davlat dasturi ishlab chiqarildi. O’zbekiston Respublikasi Xotin-qizlar qo’mitasi huzurida Respublika “Oila” ilmiy-amaliy markazi va uning quyi bo’limlari tashkil etilganligi oila, onalik va bolalik manfaatlarini nafaqat huquqiy, ijtimoiy-iqtisodiy muhofaza etish, balki ilmiy-amaliy nuqtai nazardan o’rganish, ilg’or g’oyalar asosida oila farovonligini ta’milash borasida amalga oshirilayotgan xayrli ishlar debochasidir.

Oilaviy hayat masalalari huquqiy asoslarini takomillashtirish, fuqarolarning huquqiy madaniyatini oshirish borasida ham muhim ishlar amalga oshirildi. O’zbekiston Respublikasining amaldagi Oila kodeksi Oliy Majlisning 1998 yil 30-apreldagi qarori bilan tasdiqlanib, ushbu yilning 1-sentabrdan amalga kiritildi. E’tiborlisi, Oila kodeksi mamlakatimizda “Oila yili”deb e’lon qilingan yilda qabul qilingan. Ushbu kodeks: 8 bo’lim, 30 bob, 238 moddadan iborat. Unda bir qator, oilaviy huquqiy munosabatlar yangicha hal etilgan. Chunonchi, milliy negizlarga asoslanganligi ya’ni quda-andachilik, qarindosh-urug’chilik, bobo-buvilar va

nabiralar o’rtasidagi munosabatlarning yangicha talqini, umuminsoniy qadriyatlar aks etganligi nikoh shartnomasi institutining kiritilishi, nikohlanuvchi shaxslarning tibbiy ko’rikdan o’tkazilishini, yosh oilalar uchun dastlabki 5 yil mobaynida dispanser nazoratini tashkil etish ishlari yo’lga qo’yildi. Respublika ginekalogiya-akusherlik ilmiy tadqiqot institutining Jizzax, Nukus, Qarshi va Namangan shahar bo’limlari tashkil etildi. Ayni vaqtda Toshkent, Andijon, Nukus, Samarqand, Farg’ona, Buxoro, Termiz kabi qator shaharlarda, eng zamonaviy asbob-uskunalar bilan ta’minlangan “Ona va bola skriningi” tibbiy markazlari ishlay boshlagani diqqatga sazovordir. Nogironlik va nogiron farzandlar tug’ilishini oldini olish maqsadida, Respublikamizning barcha hududlarida homilador ayollar va chaqaloqlarni skrining ko’rikdan o’tkazish yo’lga qo’yildi. Toshkent shahrida “SOS-O’zbekiston bolalar mahallasi”ning bunyod etilganligi ham bu boradagi yutuqlardan biridir. Bolalar mahallasining bosh maqsadi-yetim bolalarni oila harorati muhitida tarbiyalashdir.

Keyingi yillarda yurtimizda har qaysi yilga aniq bir nom berib, shu asosda maxsus davlat dasturlarini ishlab chiqilishi va amalga oshirish yaxshi an’anaga aylanib qoldi. Birinchi Prezidentimiz I.A.Karimov O’zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 19 yilligiga bag’ishlangan tantanali marosimida, 2012 yilni, yurtimizda “Mustahkam oila yili” deb nom berishni taklif etdi. Ushbu yilga bunday nom berilishi, xalqimiz uchun muqaddas bo’lmish, oilani hayotimiz tayanchi va suyanchi, jamiyatimizning hal qiluvchi asosiy bo’g’ini, deb qabul qilishimizdir. Darhaqiqat, yurtboshimiz ta’kidlagandek: “oila sog’lom ekan-jamiyat mustahkam, jamiyat mustahkam ekan-mamlakat barqaror”. Shu munosabat bilan davlat idoralari, nodavlat va ijtimoiy tashkilotlar, xayriya jamg’armalari bilan birlgilikda ishlab chiqilib qabul qilinadigan dasturda, ayni shunday ezgu tushuncha, orzu-intilishlarimiz o’z ifodasini topishi lozimligini ta’kidladilar.

Birinchidan, mamlakatimizda oila institutini rivojlantirish va takomillashtirish bo’yicha yangitdan qabul qilinadigan qonun, qoida va normalarda bugungi va ertangi kunimizning talablari aks etishi, amaldagi qonun hujjalariiga zarur o’zgartirish va qo’shimchalar kiritish, bu-masalaga jamiyatimizning e’tiborini yanada kuchaytirish.

Ikkinchidan, katta umid bilan hayotga qadam qo'yayotgan yosh oilani moddiy va ma'naviy jihatdan keng qo'llab quvvatlash, ularga ko'mak, imtiyoz va imkoniyatlар yaratib berish, avvalo, uy-joy bilan ta'minlash, bularning barchasi uchun nafaqat ota-onalar, birinchi navbatda davlat va jamiyatimiz mas'uldir.

Uchinchidan, "Mustahkam oila", degan g'oyaning hayotimizdagi amaliy ifodasini ko'rishda, hech shubhasiz, fuqarolarning o'zini-o'zi boshqarish idorasi sifatida nom qozongan mahalla tizimining o'rni va ta'siri beqiyosdir.

Hozirda "Mahalla-xalq vijdoni", - degan yuksak ta'rifga har taraflama munosib bo'lib, ayniqsa, yosh oilani hayotning turli to'fonlardan asrash, uning mustahkam oyoqqa turib olishi uchun yelkadosh bo'lismi, bu borada zarur ko'mak, maslahat ko'rsatishda mahallaning roli va ahamiyatini hech narsa bilan qiyoslab bo'lmaydi.

To'rtinchidan, oilani yanada mustahkamlashda, oila oldida turgan vazifalarni har tamonlama amalga oshirish-avvalambor, moddiyi, ma'naviy, bugun o'ta dolzarb bo'lib borayotgan tarbiyaviy muammolarni yechish, oilaning barcha tashvishlarini osonlashtirish, kabi muhim masalalarni hal etish. Ayniqsa, har qaysi oilaning yukini hech nolimasdan, hayotga shukrona qilib, o'z yelkasida ko'tarib kelayotgan, oila qo'rg'onining ham chiroyi, ham charog'boni bo'lgan ayol zotining opasingillarimizning og'irini yengil qilish.

Beshinchidan, biz ma'naviy hayotimizni yuksaltirishda, jamiyatimizda ezgu insoniy fazilatlarni keng qaror toptirishda, tobora kuchayib borayotgan, bizning milliy tabiatimiz, urf-odatlarimizga mutlaqo zid bo'lgan har qanday zararli ta'sirlarga qarshi turishda, azaliy qadriyatlarimizni asrab-avaylashda, oila mustahkam tayanchdir.

2012 yil 29-fevralda "Mustahkam oila yili" davlat dasturi e'lon qilindi. Unda bugungi kun talablarini hisobga olgan holda normativ va huquqiy bazani yanada takomillashtirish amaldagi qonun hujjatlarga oila institutini rivojlantirishga qaratilgan zarur o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish yangi qonunlar, qoida va normalarni ishlab chiqish bu masalaga jamiyatimiz e'tiborini yanada kuchaytirish, yosh oilalarga e'tibor va g'amxo'rlikni kuchaytirish, ularni huquqiy va ijtimoiy himoya qilishni

ta'minlash, uy-joy bilan ta'minlash, kundalik hayotimizda mahalla institutining rolini yanada kuchaytirish va maqomini oshirish, mustahkam oila yili maqsad vazifalarini hayotga tadbiq etishda mahalla va fuqarolarning o'zini-o'zi boshqarish organlari ahamiyatini, yosh oilalarni qo'llab-quvvatlashda ularning ta'sirini kuchaytirish, yosh oilalarga zarur ko'mak va yordam berishdir. O'tgan qisqa vaqt mobaynida oila muqaddasligini ta'minlash borasida erishilgan yutuqlar negizida mamlakatimiz buyuk kelajagini poydevorini mustahkamlash va uning taraqqiyotiga ishonch yetibdi.

Shu borada ham jismoniy, ham ma'naviy jihatdan yetuk, o'z mustaqil fikriga ega, oqni qoradan ajratishga, taraqqiy topgan davlatlardagi tengdoshlari bilan bellashishga qodir bo'lgan barkamol avlodni tarbiyalash, ularning sog'lig'ini asrash, hayotga yo'llashda oilaning o'rnnini hech narsa bilan bog'lab bo'lmaydi. Shu ma'noda, oila institutining ta'lim-tarbiya sohasi bilan-bu bolalar bog'chasi yoki mакtabmi, litsey-kollejlar yoki oliy o'quv yurtlari bo'ladimi, ana shunday muassasalar bilan amaliy hamkorligini yanada kuchaytirish. Ushbu yilda o'z oldimizga mana shunday oljanob maqsad va vazifalar qo'yildi. Bunday intilishlarimizni amalga-oshirish uchun davlat idoralari, mahalla, xotin-qizlar va yoshlар tashkilotlari, keng jamoatchilik butun xalqimiz bir yoqadan bosh chiqarib, faol ishtirok etdilar va barcha belgilangan ishlar amalga oshirildi.

Oilada axloqiy munosabatlarni shakllantirishning mavjud imkoniyatlarini o'rganish maqsadida mahallalarda tajriba-sinov ishlarini o'tkazdik. Tajriba-sinov jarayonida Boysun tumani Chorchinor mahallasi va Termiz tumani Tinchlik mahallalari tanlab olindi. Ishni birinchi navbatda mahallalarni tanishishdan boshladik. Tanishuv jarayonida mahalladagi oilalar bilan tanishib chiqdik. Mahalladagi oilalar soni jami mahallada yashaydigan aholi soni va oilalarda sog'lom turmush tarzi bilan tanishdik. Oilalarda suhbat, uchrashuv va anketa so'rovnomalarni tashkil etdik.

Tajriba-sinovning maqsadi: oilada axloqiy munosabatlarni shakllantirishning ijtimoiy-pedagogik jihatlari bilan tanishtirish. Oilalarda olib boriladigan axloqiy munosabatlar haqida tushunchalar berishdir.

Tajriba-sinovdan kutilgan natija: oilada axloqiy munosabatlarni shakllantirish usullarini bilish va ko'nikmalardan xabardor bo'lish imkonini beradi.

Tajriba-sinovni amalga oshirish texnologiyasi: hozirgi kundagi samarali texnologiyalar: savol-javob, tarqatma materiallar, anketa test savollari, so'rovnomalar, multimedya vositalari.

Nazorat: guruhlararo og'zaki so'rov, qiyosiy tahlil o'tkazish.

Baholash: rag'batlantirish va o'z-o'zini faoliyatli baholash.

Tajriba-sinovning borishi: ikki bosqichda amalga oshirildi.

1-bosqichda (tashkiliy-yo'naltiruvchi) mavjud imkoniyatlarni aniqlash. 2-bosqichda (tajriba-sinov) amalga oshirilgan ishlar natijasini tahlil qilishdan iborat. Tanlab olingen mahallalar bilan tanishib chiqilgach, ulardagi oilalarda kuzatuv ishlari boshlandi. Har bir mahalladan 24 nafardan jami 48 nafar oila tanlab olindi. Har bir oila bilan alohida suhbatlar o'tkazilib, oiladagi axloqiy munosabatlarning mavjud imkoniyatlari bilan tanishib chiqilgach, ular bilan anketa so'rovnomasini tashkil qildik.

Anketa so'rovnama natijalari tahlili quydagicha bo'ldi.

1. Oila qurishdan asosiy maqsadingiz nima ? - surriyod qoldirish – 22 nafar 45,8 %
2. Hozirgi kunda necha yoshdan boshlab oila qurish maqsadga muvofiq bo'ladi? -22-26 yosh - 17 nafar 35,4 %
3. Oilda asosiy kimni birinchi navbatda oila boshlig'i deb hisoblaysiz? – er – 25 nafar 52 %
4. Sog'lom farzand ko'rishda qaysi omillar yetakchi rol o'ynaydi? - barcha omillar- 16 nafar 33,33 %
5. Bugungi kunda oilada bola tarbiyasi bilan asosan kim shug'ullanmoqda? - ota-onal 31 nafar 64,5 %
6. Farzandingizni qay darajada nazorat qilasiz? - har kuni – 34 nafar 70,8 %
7. Bolalarni yomon yo'llarga kirib ketishining sabablari. - ota-onalarining mas'uliyatni his qilmasligida – 27 nafar 56,2 %

8. Oilada axloqiy munosabatlar deganda nimalarni tushunasiz? – ota-onada va farzandlarning barcha axloqiy meyorlari majmuasi – 24 nafar 49,9 %
9. Oilada axloqiy munosabatlarni shakllantirishda sharq mutafakkirlarining ilmiy me’rosi qay darajada ta’sirga ega? – juda yuqori - 19 nafar 39,5 %
10. Axloqiy munosabatlarni shakllantirishda eng asosiy vosita nima? – ota-onada namunasi-21 nafar 43,7 %

Natijalar tahlilidan so’ng oilalardagi barcha fikr-mulohazalarni umumlashtirib, oilaviy hayotga tayyorlashning ijtimoiy, psixologik va fizologik jihatlari va oilada axloqiy munosabatlar milliy tarbiya xususida qo’shimcha ilmiy-nazariy ma’lumotlar berilib, video roliklar namoyish etildi.

Tajriba sinovning ikkinchi bosqichida (II.2. paragrafda bu haqda batafsil ma’lumotlarni keltirib o’tamiz) tajriba-sinov natijalari keltirib o’tiladi.

Xulosa o’rnida natijalar tahlilini metodik jihatdan, tahlil etar ekanmiz, mahallalarda noan’anaviy mashg’ulotlarning tashkil etilishi unda oilalar bilan suhbat va uchrashuvlar, anketa so’rovnomalari tashkil etilishi oilada axloqiy munosabatlarni yanada oshishida ijobiy ta’sir ko’rsatadi.

I bob uchun xulosa

Yurtiga, vataniga muxabbat, insonparvarlik tuyg’ulari xalqimizning qon-qoniga singib ketgan azaliy xususiyatdir. Milliy fazilatlarni asrab, avaylash va yanada takomillashtirish, yoshlarni vatanga munosib, millatidan, dinidan, shu yurt farzandi ekanligidan, faxrlanadigan o‘g‘il-qizlari etib tarbiyalash masalasi oilaviy tarbiya soxasidagi amaliy ishlarning asosiy yo‘nalishini tashkil etishi zarur. Har bir kishining haqiqiy insonparvarligi, boy ma’naviy go’zalligini to’laligi bilan vatan, jamiyat manfati yo’lida jon fido qilishda, inson osoyishtaligi, baxt – sadoti yo’lida qayg’urishda o’z ifodasini topadi. Pok qalbli, sofdir, diyonatli – vijdonli, irodali, xalqimizning oliyjanobligi uning tanishga ham, begona ham beg’araz yordam qo’lini cho’zishga namoyon bo’ladi. Keksalarni, xotin – qizlarni, izzat – hurmat qilishi, o’zoro yordam va bolalarga mehr – muhabbat tuyg’ularini ifoda etuvchi an’analar xalqimiz hayotida uzoq zamonlardan beri davom etib kelmoqda.

Shuning uchun inson shaxsining tarkib torishiga ijobiylashtirish tasir ko'rsatadigan axloqiy munosabatlardan oilada fazandlarini tarbiyalashda muntazam foydalanish zarur. Kattalarni hurmat qilish, oila va farzandlar to‘g‘risida g‘amxo‘rlik qilish, ochiq ko‘ngillilik, millatidan qat‘iy nazar odamlarga xayrihoxlik bilan munosabatda bo‘lish, o‘zgalar kulfatiga hamdard bo‘lish va o‘zaro yordam tuyg‘usi, kishilar o‘rtasidagi munosabatlarning me'yirlarni doimiy anglatib bormog’imiz lozim. Xorazmiy, Beruniy, Forobiy, ibn Sino, al-Buxoriy, at-Termaziyy, az-Zamaxshariy, Najmuddin Kubro, Axmad Yassaviy, Paxlavon Mahmud, Mirzo Ulug‘bek, Alisher Navoiy va boshqa ko‘plab allomalarimizning ma’naviy me’rosi nixoyatda boydir. Ular o‘z umrlarini xalq xizmatiga bag‘ishlaganlar. Buyuk ajododlarimizning pand nasixatlaridan oilada farzand tarbiyasida foydalangan holda biz tarbiyaga yanada kuchli yondoshishimiz lozim, negaki zamon shiddat bilan rivojlanib bormoqda axborot oqimlarining tarbiyaga ta’siri kuchayib bormoqda. Oilada farzandni tejamkorlikka, tadbirkorlikka, tashabbuskorlikka o’rgatish, dunyoviy ilmlar va hayot ilmidan voqif etish, kasb-hunar sirlarini qunt bilan egallashlari uchun shart-sharoit yaratib berish, ularning hayot so’qmoqlarida adashib qolmasligi va ravon yo’ldan borishda yordam beradi. Demak, bolalarga ota-onalar tomonidan milliy tarbiya asosida axloq-odob munosabatlarini shakllantirish o’ziga xos pedagogik sharoit va maxsus tashkil etilgan tarbiya jarayonini talab etib bunda:

- tarbiya jarayonida tizimli-faoliyatli yondoshuv;
- tarbiyada xalq pedagogikasi namunalaridan doimiy foydalanish;
- tarbiyada sharq mutafakkirlarining ilmiy merosidan samarali foydalanish;
- ota-onalarning farzand tarbiyasida doimiy nazorati;
- mahallalarda yosh oilalarga amaliy maslahat markazlari tashkil etish;
- mahallada eng namunali oila, sog’lom oila kabi tanlovlarni muntazam tashkil etish;
- tanlovda g’olib bo’lgan oilalarni domiy ravishda rag’batlantirib borish;
- oilada axloqiy munosabatlarni shakllantirishda tarbiyaning yangicha shakl metodlarini izlab topish, amaliyotga joriy etish hamda bunda noan’anaviy usullardan samarali foydalanish, maqsadga muvofiqdir.

II.Bob. Oilada axloqiy munosabatlarni shakllantirish usul va vositalari

II.1. Milliy urf-odat va an'analar oilada axloqiy munosabatlarni shakllantirish vositasi sifatida

Mamlakatimizning ijtimoiy, iqtisodiy, madaniy, ma'naviy rivojlanishi barkamol insonni shakllantirish bilan amalga oshiriladi. Barkamol, etuk inson asosan o'ta o'qimishli, yangicha fikrlaydigan, madaniyatli, axloq - odobli, mehnatsevar, uquvli, jismonan va ruhan sog'lom, o'z haq - huquqini bilgan, vatanini sevadigan, faol, fidoyi va ma'naviy boy singari insoniy fazilatlarni o'zida mujassamlashtirmog'i lozim. Bunday yuksak insoniy fazilatlarga ega bo'lgan inson asosan oilada tarbiyalanadi. Oilaning bolalarga ko'rsatadigan ta'siri shunchalar yuqoriki hech qanday boshqa ijtimoiy ta'sirlar buni bera olmaydi. Bu haqda birinchi Prezidentimiz I.A. Karimovning quydagi fikrini keltirishimiz maqsadga muvofiqdir: bola tug'ilgan kundan boshlab oila muhitida yashaydi. Oilaga xos an'analar, qadriyatlar, urf - odatlar bola zuvalasini shakllantiradi. Eng muhim farzandlar oilaviy hayot maktabi orqali jamiyat talablarini anglaydi, his etadi. Haqiqatan ham bola hayoti oilaviy muhitning ta'sirida tarbiyalanadi. Oilaviy an'analar, qadriyatlar, urf - odatlar bolani kamolotga etkazishda asosiy o'rinni tutadi. Eng muhim farzandlar oilaviy hayot maktabi orqali jamiyat talablarini his etadi, anglaydi va nihoyat oila va jamiyatga nafi tegadigan yetuk inson bo'lib shakllanadi.

Oilaviy an'analarning bola shaxsini shakllantirishdagi o'rni va ahamiyatini anglash uchun eng avvalo an'analarning mohiyati, mazmuni haqida ma'lumotga ega bo'lishimiz lozim. Oilada yashovchi inson o'z xalqining milliy oilaviy an'analari tarixini, turmush tarzini, madaniyatini, ruhiyatini va ma'naviyatini chuqur bilgandagina, u shu xalqning barkamol, yetuk insoni bo'la oladi. Barkamol inson o'z navbatida o'zining oila turmushida o'rgangan g'oya va tajribalarini o'zidan keyingi avlodga o'rgatishga harakat qiladi. Ana shu o'rgatish oilaviy va ijtimoiy hayotni davom ettirishga asos, negiz bo'ladi. Shuningdek, buyuk ajdodlarimizning oila hayotida qo'lga kiritgan eng qimmatli, foydali an'analar yosh avlodga o'rgatilmas

ekan, shu mamlakatning kelajak avlodga beradigan oilaviy tajribalari ham inqirozga yuz tutadi. Oqibatda mazkur millat yo‘qolishiga zamin yaraladi.

Shuning uchun o‘z qadr - qimmatini bilgan xalq o‘z madaniyatining, ma’naviyatining, qadriyatlarining asosi bo‘lgan an’analar, urf - odatlar, rasm - rusumlarni avloddan avlodga etkazadi, asraydi hamda ularni davom ettiradi. Ana shundagina xalqning, millatning, davlatning, hayotning davomiyligi ta’milnadi. Bu haqda buyuk sharq mutafakkiri Abu Rayhon Beruniy: vaqt pillapoyasi cheksizdir, bir - birining o‘rnini egallab boradigan avlodlar zinadan zinagagina ko‘tariladilar, xolos. Jamlangan tajribani har bir avlod o‘zidan keyin kelayotgan, o‘zidan keyin uni taraqqiy ettiradigan va boyitadigan navbatdagi avlodga etkazib beradi, deb o‘rinli ta’kidlagan.

Hozir xalqimizning milliy an’analari, urf - odatlari, ruhiyati, hayoti va oila turmushi haqida yoshlarga ilmiy ma’lumot berish dolzarb masaladir. O‘zbek xalqi o‘z oilaviy an’analari bilan jahon hamjamiyatida o‘ziga xos mavqega ega bo‘lgan eng qadimgi xalqlardan biri sifatida mana shunday bebafo, boy xazinaga ega. Buning uchun o‘zbek xalqining oila an’analarini bilishimiz, boyitishimiz, takomillashtirishimiz, saqlashimiz hamda keyingi avlodlarga etkazish har birimizning muqaddas vazifamiz bo‘lmog‘i lozim. Eng asosiysi oila an’analaridan yosh avlodni tarbiyalashda foydalanishni hozirgi hayotning o‘zi taqozo qilmoqda. Bu borada O‘zbekiston Respublikasining “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi”da “Yosh avlodni ma’naviy - axloqiy tarbiyalashda xalqning boy milliy madaniy - tarixiy an’analariga, urf - odatlari hamda umumbashariy qadriyatlariga asoslangan samarali tashkiliy, pedagogik shakl va vositalari ishlab chiqilib, amaliyotga joriy etiladi”¹⁵ - deb alohida ta’kidlangan.

Biz tomonimizdan asoslanayotgan, ishlab chiqilayotgan mazkur ish oilada axloqiy munosabatlarni milliy an’analar vositasida tarbiyalashning tarkibiy bir qismi ya’ni yo‘nalishini tashkil qiladi. Buning uchun oilada ota - onalarning oila an’analari

¹⁵ Barkamol avlod - O‘zbekiston taraqqiyotining poydevori. Toshkent., 1997 yil, 55-bet.

haqidagi ma'lumotlarini tarkib toptirishdan boshlash darkor. Ishni an'analarning nimaligi haqida tushuncha berishdan boshlash lozim.

An'ana - bu jamiyatda ijtimoiy hodisa bo'lib, kishilarning ongida, hayotida barcha sohalarni qamrab olgan, o'z o'rnini topgan, ajdodlardan - avlodga o'tib turadigan, takrorlanadigan oila hayotida qo'llanadigan umumiyl tartib, qoidalar va tajribalar yig'indisi, deb ta'riflash mumkin.

Oilaviy an'analalar esa ijtimoiy, ommaviy hodisa bo'lib, oila hayotining barcha yo'nalishlarini qamrab olgan ya'ni turmush tarzi, mehnat, axloq - odob, madaniyat, ma'naviyatlarida o'z o'rnini olgan, avloddan avlodga o'tib turadigan, takrorlanadigan, qo'llanadigan oilaviy tartib - qoidalar yig'indisi, deb tushunish zarur. Oilaviy an'analarning hayotda tadbiq qilinish hajmi, ko'لامи, doirasi ijtimoiy an'analarga qaraganda nisbatan torroq yo'nalishga ega. Shu nuqtai nazardan yondoshganda oilaviy an'analalar davlat miqiyosidagi ta'lim - tarbiya muassasalari, mehnat jamoalari an'analardan shakli, mohiyati, mazmuni hamda o'ziga xos milliy xususiyatlari bilan ajralib turadi.

O'zbek xalqining oilaviy an'analari va urf odatlari o'ziga xos milliy xususiyatlarga ega. An'analalar oilaning turmush tarzini bezab, ifodalab uning qadr - qimmatini yuksaltiradi. Har bir oilaviy an'ana o'z shakli, mazmuni, maqsadi va vazifalarni nazarda tutadi. Oilaviy an'analalar o'z milliy mazmuni, shakli, mohiyati hamda xususiyatlari bilan bir - biridan farqlanadi. Yosh avlodning muntazam tizimli uzluksiz, shakllanishida to'g'ridan to'g'ri kuchli tarbiyaviy ta'sir etuvchi milliy tarbiya vositasidir. Oilaviy an'analalar xalqning boy axloq - odobi, madaniyati, ma'naviyati ijtimoiy, oilaviy tajribalari bilan o'zaro uzviy bog'langan va ularni o'ziga xos tarzda aks ettiradi. O'zbek oilasining oilaviy an'analari, ayniqsa aqliy, axloqiy, mehnat, nafosat, huquq, ekologik yo'nalishlar orqali tarbiyalash asosli ildizlarga ega. Masalan, kattalarga hurmat va kichiklarga mehribon bo'lish; salomlashish va ko'rishish; bemorlardan hol - ahvol so'rash va oila boshiga kulfat tushganida yordam berish; birinchi maosh olish; birinchi qor; mehmondo'stlik va hakazo.

Oilada bolalarga singdirilayotgan barcha g'oya, tajribalar, yangi udumlar, urf - odatlar, ma'naviy - axloqiy qadriyatlar oilaviy an'analar orqali o'tadi hamda ularni barkamol etib shakllantirishga xizmat qiladi. Oilaviy an'analar ta'lim, tarbiya sohasida mакtabda o'quvchilarga bergen bilimlarni hayotga tadbiq etishda yaqindan yordam beradi. Yangi avlod o'tmish ajdodlarning hayotdagi barcha tajribalarini muayyan darajada oilaviy an'analar vositasida davom ettiradi.

Tarbiya jarayoni ko'п qirrali bo'lib aslida keksa avlodlar bilim, tajribalarini, ko'nikma va odatlarini yosh avlodga berib, uzatib borishdan ham iborat. Shuning uchun oilaviy an'analar o'quvchi - yoshlarni tarbiyalashda, oila tarbiyasining maqsad va vazifalarini amalga oshirishda milliy tarbiya vositasi bo'lib ijtimoiy tarbiyaga xizmat qiladi. Oilada bolalarni tarbiyalashda oila hayotida to'planib kelinayotgan milliy an'analardan maqsadga muvofiq ravishda foydalanish amaliy ahamiyatga ega. Bu haqda birinchi Prezidentimiz I.A.Karimovning "Tarixiy tajriba, an'analarning meros bo'lib o'tishi - bularning barchasi yangidan yangi avlodlarni tarbiyalaydigan qadriyatlarga aylanib qolmog'i lozim"¹⁶, - deb bildirgan fikri bag'oyat qimmatlidir.

Haqiqatan ham, jamiyat ijtimoiy hayotida ulug' ajdodlarimiz tomonidan oila turmushida milliy, tarixiy, mehnat, axloqiy - ma'naviy tajribalarning yangi avlodga meros bo'lib an'analar shaklda o'tishi o'quvchi - yoshlarni tarbiyalaydigan milliy vositaga aylanib qolishi tabiiy bir holdir. An'analarning eng qimmatli jihatlari o'quvchi - yoshlarni oilaviy va ijtimoiy hayotga tayyorlashda milliy tarbiya vositasi bo'lib xizmat qilmog'i lozim ekanligidir.

Qolaversa, oilaviy an'analar o'quvchi - yoshlarni barkamol etib tarbiyalashda xalqning asrdan asrga, ajdodlardan avlodlarga o'tib kelayotgan milliy ma'naviy - axloqiy qadriyatlariga aylansa, yanada mukammalroq, amaliyroq ahamiyat kasb etadi. Chunki, oilaviy qadriyatlar o'zbek xalqi tomonidan qadrlanib, e'zozlanib kelinmoqda va shunday bo'lib qolaveradi. Oilaviy an'analar ma'naviy - axloqiy qadriyatlarga aylangandagina ularning ta'lim - tarbiyaviy qadr qimmati, o'quvchi - yoshlarni shakllantirishdagi amaliy ahamiyati yanada ortadi.

¹⁶ Karimov I.A. Buyuk keljak sari. Toshkent, "O'zbekiston", 1998 yil.

Shuning uchun ham oilaviy an'analar o'quvchi - yoshlarni tarbiyalashda va oilaviy hayotga tayyorlashda tarbiya vositasi bo'lib qolaveradi. Masalan, hashar, salomlashish, mehmondo'stlik, to'y, ko'pkari, keksalarmi hurmatlash, kabi yuzlab oilaviy an'analar o'zbek xalqining ma'naviy - axloqiy qadriyatlariga aylanganini ko'rsatish mumkin.

Oilaviy an'analar ham ijtimoiy an'analar kabi taraqqiyotning doimiy shakldagi o'zgarishlari bilan o'zaro bog'langan. Hayotdagি boshqa hodisa va voqealar kabi oilaviy an'analar ham biri paydo bo'ladi, ikkinchisi rivojlanadi, yana boshqasi esa oila hayoti talablariga javob bermaydi va iste'moldan chiqadi. Bu tabiiy bir qonuniyatdir. Oilaviy an'analarning ko'pchiligi kishilarning oilaviy hayotida sinovlarga dosh berib qo'llanib, mustahkamlanmoqda.

Shu an'analardan oila hayotida odamlar faoliyatiga to'g'ri kelmaydigan jihatlari oila an'analari tarkibidan chiqib borilmoqda. Masalan, oila an'analardan biri to'y an'anasining avvalgi mazmuni saqlanib, qadrlanib kelingani va aksincha so'nggi yillarda to'ylarning mazmuniga zid dabdababozlik, o'zini ko'z - ko'z qilish, isrofgarchilik, spirtli ichimliklarni iste'mol qilish, raqqosalarning noma'qul hatti - harakatlari kabilarni ta'kidlab ko'rsatish mumkin. Bunday oilaviy an'analarning oilada odamlar hayotiga ko'rsatgan zarari oqibatida mazkur an'analarning turmush talablariga mos bo'lмаган jihatlari iste'moldan chiqarilmoqda. Yoki aksincha, Navro'z an'anasining mustabid yillarida ta'qiqlanishiga qaramasdan uning oila hayotida tadbiq etilishiga ta'sir ko'rsata olmaganini ta'kidlab ko'rsatish mumkin.

Mustaqillik tufayli oilaviy an'analarni oila hayotiga qo'llash uchun qulay shart - sharoitlar yuzaga keldi. Mustabid yillarida milliy oilaviy an'analarni oila hayotida qo'llash u yoqda tursin, hatto milliy tarbiya, degan iborani ishlatish mumkin emas edi. Oilaviy an'analardan Navro'z, mehmondo'stlik, hayit, to'y, oilaning boshiga kulfat tushganda hamdard bo'lish, salomlashish, bolalarmi itoatli va sodiq etib tarbiyalash singari milliy an'analarning ta'qiqlanishi, kamsitilishiga qaramasdan o'z qadr - qimmatini saqlab qola oldi. Bunday oilaviy an'analar, qadriyatlar bilan har

birimiz faxrlanishimiz, g‘ururlanishimiz zarur. Bu an’analarni, qadriyatlarni saqlash, boyitish oilaviy tarbiyaviy ishlarning bosh maqsadi bo‘lib qolmog‘i lozim.

An’analarni tarbiyalash, ularni saqlash tarbiyaviy ishlarning eng muhim vazifasidir, degan edi mashhur pedagog A.S.Makarenko. Demak, oilaviy an’analarni tarbiyalash, ularni saqlash oiladagi tarbiyaviy ishlarning eng muhim vazifasi bo‘lmog‘i darkor. Oilaviy an’analarni saqlash va boyitishning ta’lim - tarbiyaviy amaliy ahamiyati haqida birinchi Prezidentimiz I.A.Karimov “O‘z oilasi, nasl - nasabi bilan faxrlanish vatanparvarlik tuyg‘usiga chuqur hamohangdir. Bu eng avvalo, oilaviy an’analarni avaylab saqlash va boyitish, ota - bobolarning muborak nomlariga dog‘ tushirmaslikka intilish, o‘z mehnati, bilimlari bilan nasl - nasab obro‘sini mustahkamlash, odamlarning hurmat - ehtiromiga sazovor bo‘lish istagidir” va yana “O‘z xalqiga, uning an’nanalariga, tili va madaniyatiga muhabbat va hurmatni tarbiyalamasdan turib, o‘z xalqining, millatining butun jahon hamjamiyatida tenglardan biri sifatida idrok qiluvchi haqiqiy insonni, o‘z Vatanining jonkuyarini tarbiyalash mumkin emas”¹⁷, - deb juda o‘rinli ta’kidlagan edilar.

Chindan ham oilada oilaviy an’analarni avaylab saqlash va boyitish, ularga muhabbat va hurmatni tarbiyalamasdan turib shu xalqning, Vatanning, oilaning haqiqiy jonkuyarini tarbiyalash mumkin emas. Haqiqiy Vatanparvar, oilaparvar inson esa o‘z navbatida o‘z nasl - nasabi ya’ni ota - bobolarining muborak nomlariga dog‘ tushirmaslikka, ularga sodiq bo‘lishga, o‘z bilimi, mehnati bilan ular obro‘sini mustahkamlashi orqali odamlarning hurmat - ehtiromiga sazovor bo‘lish zarurligi uqtirilayapti. Shuning uchun oilada yoshlarni oilaviy an’analar ruhida tarbiyalash hozirgi davrning dolzarb masalalaridandir.

Bunday inson eng avvalo o‘z oilasiga va uning an’analariga, tili, madaniyatiga muhabbat va hurmat ruhida tarbiyalanishi zarur. Chunki o‘z oilasini sevmaydigan inson hech bir millatda, xalqda, davlatda bo‘lmasa kerak. Oilada bolalarni an’analar asosida tarbiyalashda ota - onalarning namunasi va tarbiya haqidagi boy ma’lumoti asosiy o‘rin tutadi. Bizning ota - onalarni pedagogik ma’lumotlarini o‘rganish

¹⁷ Karimov I.A. Buyuk kelajak sari. Toshkent, "O‘zbekiston", 1998 yil, 65-66 betlar.

yuzasidan olib borgan ko‘p yillik kuzatishlar va suhbatlardan shu narsa ma’lum bo‘ldiki, aksariyat ota - onalar oilada bolalarni milliy an’analar vositasida tarbiyalashning pedagogik ahamiyatini to‘la tushunmasliklari ma’lum bo‘ldi. Bu muammoni pedagogik jihatdan ilmiy - amaliy hal qilishning yo‘li ota - onalarning umumiy va pedagogik madaniyatini oshirishdir. Bu borada O‘zbekiston Respublikasining “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi”da “Umumiy hamda pedagogik madaniyatni oshirish maqsadida, mamlakat aholisi orasidagi ma’rifiy ishlar takomillashtirilib boriladi”¹⁸, - deb ta’kidlagan.

Bizningcha, ota-onalarning oilaviy an’analar vositasida yoshlarni tarbiyalashdagi imkoniyatlarini oshirish, takomillashtirish uchun quyidagi ikki yo‘nalishda ma’rifiy ishlarni tashkil etish ma’qul. Birinchidan, ota - onalarning oilaviy an’analar bo‘yicha pedagogik ma’lumot - madaniyatini oshirish. Ikkinchidan, o‘qituvchilar, tarbiyachilar, mahalla faollari, ichki ishlar, hokimiyat xodimlari va boshqa tarbiya ishi bilan shug‘ullanuvchilarning pedagogik madaniyatini oshirish. Bu ma’rifiy ishlarni olib borishni tashkil etishda o‘z echimini kutayotgan muammolar ham yo‘q emas.

Xususan, hozir davlat ta’lim - tarbiya muassasalarida ishlayotgan o‘qituvchi, tarbiyachi, madaniyat xodimlari, ichki ishlar, hokimiyat vakillari, mahalla faollarining oilaviy an’analar bo‘yicha ma’lumotlari va malakalari hozirgi talab darajasida, deb xulosa chiqarish qiyin. Shuning uchun bu muammoni hal etishni keng qamrovli tarbiyaviy ishlardan boshlash maqsadga muvofiq. Keying yillarida oila tarbiyasini yaxshilash bo‘yicha 1998 yilni oila yili deb e’lon qilingani, davlat va jamiyat akademiyasida oila tarbiyasini o‘rganuvchi bo‘limning tashkil qilinishi hamda “Oila” kodeksining qabul qilinishi kabi amaliy tadbirlarning bajarilishi bu sohada ijobjiy o‘zgarishlarni yuzaga keltirishga asos bo‘lmoqda.

Bizningcha, oilada ota - onalarning oilaviy an’analar bo‘yicha ma’rifiy ishlarni quyidagi yo‘nalish va shakllarda olib borilsa, hozirgi hayot talablariga uyg‘un

¹⁸ Barkamol avlod - O‘zbekiston taraqqiyotining poydevori. Toshkent., 1997 yil, 65-bet.

bo‘ladi. Bular: ota - onalar universitetlarida; dorulfununlarida; maktablarda ota - onalar majlislarida; qo‘mitalarda; ota - onalar kunlarida; mahallalarda; ilmiy - nazariy konferensiyalarda; suhbatlar, munozaralar, uchrashuvlar ilg‘or tajribalarni o‘rganish va yoyish, keksa ota - onalarning pand - nasihatlari, faol ota - onalarning mahalla jamoatchiligi oldida chiqishlari, gazeta, jurnal, radio, televidenie eshittirish va ko‘rsatuvlari, prokuratura, sud, ichki ishlar xodimlarining tarbiyaviy ishlarni tashkil etish va hakazo.

Oilada ota - onalar o‘z bolalari ongida oilaviy an’analarga qiziqishni tarbiyalash eng muhim masaladir. Buning uchun o‘quvchi - yoshlarga an’analardan haqida aniq ilmiy ma’lumotlar berilishi lozim. Ma’lumotda oilaviy an’analarning mazmuni, tuzilishi, shakli, maqsadi, vazifalari haqida ularni oila, ijtimoiy hayotida qo‘llashning ta’lim - tarbiyaviy, amaliy ahamiyatini o‘quvchi - yoshlarga o‘rgatish talab etiladi. O‘quvchi - yoshlarda, oilaviy an’analarga intilish, xohishni, hurmatni tarbiyalamay shu oilaning haqiqiy oilaparvari bo‘lishi mumkin emasligiga ishontirish ota - oanlarning muqaddas vazifasidir. Har bir an’ana o‘ziga xos mazmunga, tuzilishga, maqsadga qaratilganligi, bular esa inson hayotida qo‘llanilishi, takrorlanishi orqali odamlarning ruhiyatiga, kayfiyatiga, his - tuyg‘ulariga tushuncha, g‘oya, tajribalar shaklida ijobiy ta’sir etadigan majmualar yig‘indisi, deb izohlash mumkin. Umuman an’analarsiz inson hayotini, turmush tarzini tasavvur qilish mumkin emasligini o‘quvchi - yoshlarga tushuntirish zarur.

Oilaviy an’analalar insonga tushuncha, bilim, tajriba, mahorat va ma’naviy - axloqiy xulq - atvorni shakllantirishga sharoit yaratadi. Ota onalarning bolalarga oilaviy an’analarning tarixi, ulug‘ ajdodlar tomonidan qo‘llanib kelinish sabablarini, hozirgi hayotdagi amaliy ahamiyatini tushuntirish hamda oila hayotida qo‘llashga o‘rgatish, odatlantirish nihoyatda muhim. Ota - onalar tomonidan shunday tarbiyaviy ishlar o‘quvchi - yoshlar bilan tashkil qilinganda bolalarda o‘z millati, oilasi tarixi, madaniyati, ma’naviyati, o‘zligini anglash, milliy g‘urur va oilaparvarlik, vatanparvarlik kabi eng zarur insonparvarlik fazilatlari shakllanadi.

Eng muhimi ota - onalar oilaviy an'analarning o'quvchi - yoshlarni, oila va ijtimoiy hayotga tayyorlashdagi ilmiy o'rmini va amaliy ahamiyatini, tajribalarni orttirishdagi, mustahkamlashdagi rolini anglashlari nihoyatda zarur. Masalan: Birinchidan, mehmondo'stlik, keksalarni hurmat qilish an'analari to'g'risida o'quvchi - yoshlarga tushuncha, ko'nikma, odat, ma'lumot bilan qurollanirmay turib, ularni oila va ijtimoiy turmushga amaliy tayyorlash mumkin emasligi hamda bu milliy urf - odatlarsiz inson barkamol bo'la olmasligini ota - onalar bilishlari shart.

Ikkinchidan, ota - onalarga oilaviy an'analarning tarbiyaviy vazifasini tushuntirishni quyidagi shakl va mazmunda tashkil etsa maqsadga muvofiq bo'lardi. Ota - onalarga oilaviy an'nalarning tarixi, maqsadi, vazifasi, har birining o'ziga xos xususiyatlari, ulug' ajdodlarimiz tomonidan qo'llanilib kelinish sabablari, turmush tarzi, tili, axloqi, mehnati, madaniyati, ma'naviyati hamda udum, urf - odat kabilarning o'quvchi - yoshlarni tarbiyalashdagi tarbiyaviy imkoniyatlarini pedagogik asoslab ko'rsatishdan iborat. Buning uchun avvalo oilaviy an'analar ajdodlardan - avlodlarga o'tib kelayotgan oilada o'quvchi - yoshlarni tarbiyalashning milliy vositaligiga ota - onalarni ishontirish bag'oyat muhim.

Ota - onalarga oilada an'analarning o'quvchi - yoshlarni oilaviy va ijtimoiy hayotga tayyorlashdagi tarbiyaviy qirralari haqida ma'lumot berishda o'zbek millati tarixi, turmush tarzi, oilaviy an'nalari, udumi, urf-odati, axloq-odobi, madaniyati ma'naviyati asoslarini bolalarga o'rgatishda ahamiyatini anglatish hamda ular bilan bog'liq milliy mafkura, milliy ong, milliy g'urur, o'zlikni anglash, millatidan faxrlanish va unga sodiq bo'lish, vatanparvarlik kabi insoniylik fazilatlarni shakllantirishda oilaviy axloqiy munosabatlarning tarbiyaviy vazifalarini bajarishga ota - onalarning alohida e'tiborini qaratish zarur.

Bu fazilatlarni oilaviy an'analar vositasida tarbiyalanganligiga ota - onalar ishonch hosil qilishlari darkor. Shundan keyingina oilaviy an'analarning tarbiyaviy vazifasi amalda o'z tadbig'ini topadi. Misol uchun oilada salomlashish va alik olish an'anasini pedagogik tahlil qilaylik. Birinchidan, salomlashish eng avvalo insonning insonligini ko'rsatuvchi belgi, uning ongli bir jonzotligini, boshqa jonzotlardan

farqlanishini, insoniyligini his qilish, burchni anglash, o‘z ruhini o‘zi boshqara olish, boshqalarga insonlarcha munosabatda bo‘lish, o‘zini hurmatlash o‘z qadriga va hurmatiga sazovor bo‘lish deb izohlasak to‘g‘ri bo‘ladi. Ikkinchidan, aksincha yuqoridagi axloq - odob qoidalariga amal qilmaslik kishining kayfiyatiga, ruhiyatiga yomon ta’sir etadi. Bunday holat esa odamlarning shug‘ullanayotgan faoliyatiga bevosita ta’sir etmay qolmaydi. Har qanday inson o‘zi ro‘baro’ bo‘lgan kishiga salom bermasa yoki salomini olmasa, birinchi navbatda, o‘z xayolida nima uchun bunday holat bo‘lganligi haqida fikr yuritadi, o’ylaydi va to‘g‘ri xulosaga keladi.

Bu holatning salbiy ta’siri uyqudan so‘ng unutilishi mumkin. Shuning uchun inson oila va ijtimoiy hayotda oddiy oilaviy an’analarga rioya etishi amaliy ahamiyatga ega, deb ota - onalarni ishontirish va uni bajarishga undash darkor. Oilaviy an’analarning bolalarni rivojlanishidagi amaliy vazifasi bundan oldingi ta’limiy va tarbiyaviy vazifalari natijasida hosil bo‘ladi. Buni sodda etib oilaviy an’analarning o‘quvchi - yoshlarga o‘rgatishdagi hamda tarbiyalashdagi vazifalari ya’ni bilimi, ko‘nikmalari, odatlari o‘quvchi - yoshlarning umumiy rivojlanishiga ta’sir ko‘rsatadi, natijada ular barkamol bo‘lib har tomonlama etishadi. Bu jarayonni ota - onalarga quyidagicha izohlab berish mumkin.

Bola oilada oilaviy an’analarga amal qilishda oila hayotida zarur bo‘ladigan axloq, mehnat, estetik tarbiyalarga doir muomala ko‘nikmalari haqida ilmiy ma’lumotga ega bo‘ladi. Ana shu ma’lumotga tayanib bola oila va ijtimomy hayotda axloq, odob, mehnat ko‘nikmalarini, insoniy xulq - atvorni shakllantirib, barkamollikka erishadi. Ana shu sifatlar bolalarni rivojlanganligini ko‘rsatadi. Ana shu jarayonni oilada ota - onalarning bilishlari nihoyatda zarur. Aksincha ota - onalar bu jarayonni tushunib etmasalar, o‘quvchi - yoshlar tarbiyasi samaradorligi shunga yarasha bo‘ladi. Shuning uchun avvalo ota - onalarning o‘zlari oilaviy an’analarning rivojlantiruvchi, amaliy vazifalari haqida chuqur pedagogik ma’lumotga ega bo‘lishlari lozim. Demak, insonning barkamolligida ta’lim - tarbiyaning natijasida uning umumiy rivojlanishi ta’minlanadi. Ana shu pedagogik jarayonni anglash oilada ota - onalarning eng muhim burchi vazifasi hisoblanadi. Oilaviy an’analarga

quyidagilarni misol qilishimiz mumkin: hashar an'anasi, mehmondo'stlik an'anasi, salomlashish va ko'rishish an'anasi, bemorlardan hol - ahvol so'rash va oila boshiga kulfat tushganda yordam berish an'anasi va boshqa an'analar mavjud. Masalan: hashar an'anasi, hashar sharq xalqlarning xususan o'zbek xalqining eng azaliy insonparvarlik, jamoatchilik asosidagi mehnat an'analaridan bo'lib o'zbek xalqi hayotida muhim o'rin tutib kelgan. Hashar bu ko'pchilikning bir yoqadan bosh chiqarib, bir maqsadni amalga oshirishda birgalashib harakat qilishi oqibatida katta mehnat samarasiga erishishdir. Oilada hashar an'anasi mazmuni xalqimizning "Birlashgan o'zar, birlashmagan to'zar", "Kuch birlikda", "Yolg'iz otning changi chiqmas, changi chiqsa ham dong'i chiqmas" kabi bir qancha maqollarida o'z ifodasini topgan.

Yana bir oilaviy an'analardan biri bu mehmon kutish an'anasi - o'zbek oilalarining eng qadimgi insonparvarlik an'analaridan biri mehmondo'stlikdir. Qadimgi udum bir qarashda oddiy mehmon keldi, kutildi, kuzatildi singari soddalashtirilgan, holda kishi ko'z oldida namoyon bo'ladi. Xalqimiz bu borada tarbiyaviy ahamiyatga molik naql yaratgan: "Maktab o'qib mulla bo'lasan, mehmon kutib (mehmon bo'lib) odamgarchilikni o'rganasan". Haqiqatan ham, bu naqlida juda katta purma'no fikr yashiringan. Odatda har bir xonadonda alohida did bilan bezatilgan mehmonxonasi bo'lган va hozir shu tarzda davom etmoqda. Ilgari har bir hovlida mehmonlar uchun alohida darvozadan to'g'ri kiriladigan mehmonxonaning mavjudligi xalqimizda mehmondo'stlik an'anasing qadimiyligidan darak beradi. Buni XI asrda yashagan sharqning buyuk allomasi Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilig" asaridagi: "Agar sen odamlarni taklif qilayin desang, taklif qilgin va lekin taraddudlarni yaxshi ko'rib qo'y. Idish - tovoq, dasturxon, uy-joy, libos pokiza bo'lsin, pokiza ko'rpacha yoygin, ovqat va ichimliklar ham yaxshi bo'lishi kerak. Ovqat ichimliklar pokiza, totli, yaxshi bo'lsin, qo'l uzatgan havas bilan esin. Taklif qilmasang, osh-suvning kamchiliklari bitta bo'ladi, taklif qilsang, uni ko'rgan birni ming qiladi. Uyla sen eb - ichiladigan narsalarni yaxshi, pokiza qilgin, kelgan yaxshilar to'yib turib ketsinlar. Do'stlarni, qarindoshlarni, ular xoh uzoq, xoh yaqin

bo‘lsinlar, barchasini ziyofatga taklif qil, haqlariga riosa qilgin. Keladigan keladi, agar kelmasa, uning ko‘ngli taklif qilinganligi uchun qolmaydi”¹⁹ , - deb bildirgan qimmatli fikrlari ham isbotlaydi.

Hozirgi davrda ham har bir oilada katta, keng, ko‘rkam, havodor bir xona maxsus jihozlar bilan bo‘sh holda mehmon kutish uchun mo’ljallab saqlash an’anaga, odatga aylangan. Mehmon uchun ohori to’kilmagan bir necha ko‘rpacha, ko‘rpa, bolishlar, idish tovoqlar tayyorlab qo‘yiladi.

Salomlashish an’anasi haqida gapiradigan bo’lsak, salomlashish tarixiga nazar solsak, u VIII asrda arablarning O‘rta Osiyoga kelishi bilan qo‘llanila boshlagan. Unga qadar O‘rta Osiyo xalqining urug‘ - ajdodlari hisoblangan turon elatlari: massagetlar, so‘g‘diy va xorazmiy kabi qabila kishilari bir - birlari bilan uchrashganda “Sayli Sohib”, - deganlar. Ya’ni kechirayotgan har bir kuning xursandchilik, tantana, zavqli bayram, namunali sayl bo‘lsin singari mazmunlarni bildirgan.

Insonning barkamolligi, tarbiyalanganligi, ododbliligi salomdan boshlanadi. Salom odamning kimligini ifodalab turishi kerak. Shundagina salom insonlarni ezgulikka etaklayveradi hamda odamning qadr - qimmatini oshiradi va salomlashishga odatlantiradi. Shuning uchun ota - onalar oilada bolalarni salomlashishga o‘rgatish sharq xalqlarining eng qadimgi oilaviy an’analaridan biridir.

Oilada ota - onalar bolalarni hatto tili chiqa boshlagan davrdan boshlab salomlashishi va ko‘rishishini milliy ruhda o‘rgatishi an’anaga aylangan. Chunki, salomlashish va alik olish ya’ni “Assalomu alaykum”, deb salom berish va “Vaalaykum assalom” tarzda javob qaytarishi o‘zbek xalqining axloq - odob, xulq - atvor qoida normalarining yig‘indisi, deb izohlash mumkin. Qolaversa, o‘zbek xalqi dunyodagi boshqa xalqlardan salomlashishning o‘ziga xos xususiyatlari, shakli bilan shu vaqtgacha tanilib, obro‘ - e’tibor, qadr - qimmat topib jahon hamjamiyatida munosib o‘rnini topgan hamda boshqa xalqlardan farqlanadi.

¹⁹ Yusuf Xos Hojib. Qutadg‘u bilig. Toshkent, "Fan", 1972 yil, 694-bet.

O‘zbek xalqining salomlashish an’anasi millatning obro‘sisi, g‘ururi, faxri, madaniyati hamda ma’naviyatining bir tarkibiy qismi bo‘lgandagina teranroq tarbiyaviy ahamiyat kasb etadi. Millatning faxri hamda bolalarni oilada tarbiyalashning milliy ishonchli vositasi bo‘lib xizmat qiladi. Shundan keyin bolalarning, yoshlarning salom berish va alik olishga bo‘lgan intilishi, qiziqishi, xohishi ortadi. Oilada ota-onalarning farzandlarga salomlashishi va alik olish mohiyatini anglatishi g‘oyatda muhim. Buning uchun ota-onalar avvalo salomlashish haqida ma’lumot berishi maqsadga muvofiqdir.

O‘zbek xalqining eng qadimgi an’analaridan biri bemorlardan hol-ahvol so‘rash va oila boshiga o’g’ir kulfat tushganda yordam berish an’anasidir. Oilada uzoq vaqt betob bo‘lib qolgan kishilarni, yoshi ulug‘ yoki yosh bo‘lishidan qat’iy nazar hol - ahvol so‘rash avloddan avlodga o‘tib kelayotgan insonparvarlik an’analaridan biridir. Mazkur an’ana mazmuni axloq-odobga oid hadis namunalarida quyidagicha asoslangan. “Mo‘minlarning bir - birlariga oltita haqlari bor: salom berish, chaqirsa borish, maslahat so‘rasa, berish, aksirsa, javob aytish, kasal bo‘lsa, borib ko‘rish, betobligingda seni ko‘rgani kelmagan odamni sen borib ko‘raver. Senga xayru ehson qilmagan odamga sen xayru ehson qilaver; bemorni ko‘rgani borganda uning peshonasiga qo‘lni qo‘yib hol - ahvol so‘rash barkamol ziyorat hisoblanadi. Qo‘l berib salomlashish mukammal bo‘ladi va hakazo. Haqiqatan ham hadislarning har biri hayotda yashayotgan kishilar oldiga muayyan insoniylik ma’suliyatlarini yuklaydi. Bu mas’uliyatlarsiz har qanday odam etuk, barkamol bo‘la olmaydi. Shuning uchun bolalarni xalqning mazkur an’anasi ruhida tarbiyalash nihoyatda dolzarb masaladir.

Oilada bu an’ana hamma vaqt maktab yoshidagi bolalarning, yoshlarning bevosita ko‘z o‘ngida ya’ni ishtirokida ro‘y beradi. Bolalar bemorni so‘rab kelgan kishining bemorga muomalasi, hol - ahvol so‘raganda ishlatilgan so‘zlar, fikrlar, hatti - harakatlari, ma’nolarini va bemorning javoblari, ovoz ohanglari, so‘rashga kelgan kishiga minnatdorchiligi kabilarni kuzatib boradi. Bularning hammasi o‘quvchida

kelajakda hayotda shunday holatga tushganda amal qilishi zarur bo‘lgan tushuncha, tasavvur, bilim va ko‘nikmalarни shakllantirishga amaliy yordam beradi.

II.2. Oilada axloqiy munosabatlarni shakllantirish usullari

Oila jamiyatning asosiy bo‘g’inidir. Shuningdek, oila insonlarning turmush kechirishi va hayoti davomiyligini ta’minalash tarzidir. Sharqda oila azaliy e’zozga ega bo‘lgan, komil insonni tarbiyalab voyaga yetkazadigan muqaddas makon sanaladi. Sharq ma’naviyati, uning dunyoqarashi, axloqiy munosabatlari, insonning tasavvur va e’tiqodiga aloqador ko‘nikmalar majmui, asosan oilada shakllanadi. Yoshlar tarbiyasi hayotiy zaruriy masaladir. O’tmishning buyuk donishmand mutafakkirlari o’z davridagi ijtimoiy tuzumning siyosiy-iqtisodiy va ma’naviy asoslari qanday bo’lishidan qatiy nazar bola tarbiyasi masalasiga birinchi darajali ish deb qaraganlar. Shundan ma’lumki, istalgan bir tuzumni nasl-avlodsiz yoki uning tarbiyasisiz tasavvur qilib bo’lmaydi. Oila esa tarbiyada bosh ma’sul.

Oila faoliyatida ham o’z a’zolariga, ya’ni fuqarolariga g’amxo’rlik, bolalar tarbiyasi, ularning kelajagini ta’minalashda yetakchi o’rin tutadi. Jamiyatda bo’lgani kabi oilada ham ayollarning beqiyos o’rni va xizmatlari bor. Bu kichkina davlat taqdiri esa bevosita katta davlat, mamlakat taqdiri va shular orqali butun insoniyat taqdiriga ta’sir ko’rsatadi. Davlat oilasiz, oila ayolsiz bo’lmaydi, shuning uchun ayol va oila masalalari sirtdan qaralganda juda qadimiy, juda doimiy bo’lib, unga maxsus to’xtalishning zarurati yo’qday, go’yo bu borada barcha vazifalar aniqday tuyuladi. Biroq ana shu masalalar asrlar bo’yi shakllangan tajribalar asosida bozor munosabatlari sharoitlarida yangicha yondashuvni talab qiladi. Har qanday jamiyatda sog’lom turmush tarzini shakllantirish oiladan, bolalikdan boshlanadi. Bolalarni sog’lom qilib tarbiyalashda, ayollarimizning o’rni beqiyosdir. Ayollarning muloqot faoliyatini o’zbek oilalarida shartli ravishda: ayol va ota-onha (qaynota va qaynona), ayol va er, ayol va qarindosh-urug’lar ayol va farzandlar munosabatlariga ajratish mumkin.

Shaxs madaniyati, dunyoqarashi, tasavvur va e'tiqodiga bog'liq ko'nikmalar dastlab oilada shakllanadi. Oila tom ma'nodagi ma'naviyat o'chog'i, mafkuraviy tarbiyaning asosiy omili va muhitidir. Ota ibrati, ona mehri bunda muhim o'rinni tutadi. Oila va uning muqaddas an'analari orqali yoshlarda Vatanga sadoqat, iymon-e'tiqod, mas'uliyat insonparvarlik, vatanparvarlik, ilm va madaniyat ko'nikmalari shakllanadi. Kasbni puxta egallah va fidoyilik bilan mehnat qilish uchun ilm qanchalik zarur bo'lsa, fozil farzandlarni tarbiyalash uchun ham shunchalik muhimdir. Ota ibrati, ona mehri muhim o'rinni tutadi. Oila va uning muqaddas an'analari orqali yoshlarda Vatanga sadoqat, iymon-e'tiqod, mas'uliyat, insonparvarlik, Vatanparvarlik ilm va madaniyat ko'nikmalari shakllanadi. Kasbni puxta egallah va fidoyilik bilan mehnat qilish uchun ilm qanchalik zarur bo'lsa, fozil farzandlarni tarbiyalash uchun ham shunchalik muhimdir. O'rta asrda yashab ijod qilgan iste'dodli shoirlardan biri Abdibek Sheroziy ota-onaga, ayol kishiga ilm qanchalik zarur ekanligi to'g'risida shunday yozgan edi: Ilm-ayol uchun ziynat. Aqlini nodonlikdan xolos etgan har bir ayol nomus, izzat, ayollik, kabi haqiqatlar qadrini tushunib yetadi. Bunday ayol hech bir ishda adashmaydi. Ilmsiz ayol esa, bola tarbiyasida turli xatolarga yo'l qo'yadi.

Ota-onalik burchiga e'tiborsiz qarash fuqorolik mas'uliyatini his etmaslik muhim ijtimoiy burchni bajarmaslik bilan barobardir. Chunki, bolani dunyoga keltirishga nisbatan, uni jamiyatga nafi tegadigan sog'lom e'tiqodli qilib tarbiyalash mushkilroqdir. Axloqiy tarbiyada ayniqsa onaning alohida o'rni va ahamiyati bor. Bugun yurtimizga ayollarga jamiyat tomonidan bildirayotgan yuksak ishonch zamirida ham onalarga mehr muhabbat, ularni hayotimizning gultoji sifatida qadrlash mavjud.

Darhaqiqat, oila shunday makonki unda hayotning davomiyligini ta'minlovchi shaxs shakllanadi. Milliy g'oya, milliy madaniyat urf-odatlar, axloqiy qadriyatlar saqlanadi va rivojlantiriladi. Har bir oila ahil va totuv bo'lsa, demakki, jamiyatda ham tinchlik va hamjihatlikka erishiladi. Davlatda osoyishtalik va barqarorlik hukm suradi. Zero, oilani bekorga umumjamiyatning mo'jaz ko'rinishi, demaydilar. Xuddi,

jamiyatda bo'lgani singari unda ham o'zining boshlig'i, shuningdek uning o'zini va ko'rsatmalari bilan u yoxud bu ishni bajaruvchi a'zolari bo'ladi. Dono, tadbirkor, uzoqni ko'ra biladigan rahbardan jamiyat taraqqiyotini boshqarish talab etilsa, oila kattalari ham o'z uyining tinchligi, faravonligi, farzandlar kamoliga shunchalik mas'uldirlar. O'zbek oilalari jamiyatda er-xotin umuman ayollar va erlar munosabatini ilmiy-siyosiy tilda oila demokratiyasi, degan tushuncha bilangina ifodalash mumkin. Bu demokratiya o'ziga xos milliy hodisa bo'lib, shaklan arning hukumдорлигі, мазмунан тенг хукуқликка асосланган. О'zbek oilalariga er-xotin teng huquqli bo'lib kelgan. Biroq, er boquvchi sifatida oila boshlig'i hisoblangan. Xalqning, er xotin-qo'sh ho'kiz, - degan maqoli oilaviy demokratiyani, xotin-erning vaziri hikmati, bu demokratiyada arning ma'lum bir imtyozlarga egaligini ifodalaydi. Oila hayotiga oid birorta muhim ish oila a'zolarining kelishuvisiz hal bo'lgan emas.

Ma'lumki, nafaqat oilada balki har qanday tashkilot va davlatda ham ikki kishi boshchilikka da'vo qilsa, ular tezda inqirozga uchraydi. Er oilada ayol bilan kelishmay biror kattaroq tadbir o'tkazish u yoqda tursin, 2-3 ta mehmon ham aytgan emas. Bu haqiqatni har bir o'zbek juda yaxshi biladi. Tarixiy milliy analarda oilada bola tarbiyasi ham asosan ayollar zimmasida bo'lgan "Otasi tentakning-bittasi tentak, onasi tentakning-barisi tentak", - degan hikmat ana shuning ifodasıdır. Shu sababli: "Biz o'z ma'naviy hayotimiz va kelajagimizni qurayotganda beqiyos milliy qadriyat bo'lmish oilani asosiy tayanch deb bilamiz chunki, o'zimizga qaytish milliy urf odatlarimizni e'zozlash kattalarga hurmat va kichiklarga g'amxo'rlik, odamiylik, halollik, olivjanoblik, mehr oqibat singari asl insoniy fazilatlar aynan oila muhitida shakllanadi"²⁰- deydi birinchi Prezidentimiz I.A.Karimov.

Biz hayotni, Vatanni, ayol va oilasiz tasavvur qila olmaymiz. O'zbeklar oilani Vatan ichidagi Vatan, deb bilishadi. Agar falonchi Vatanli bo'libdi, desalar, kimdir oila qurgan bo'ladi. "Yurtimizdagи har bir inson uchun Vatan tushunchasi, avvalo

²⁰ Karimov I.A. Biz kelajagimizni o'z qo'limiz bilan quramiz. T.: "O'zbekiston", 1999 yil 7-tom 252-253-betlar

oiladan boshlanadi, - deydi birinchi Prezidentimiz I.A.Karimov, - shu bois oila va mafkura tushunchalari chambarchas bog'liqdir. Oilaning jamiyatdagi o'rni, tarbiyaviy va axloqiy ahamiyati, qadr-qimmatini anglab yetmasdan, oilaga millat manfaati nuqtai nazaridan yondoshmasdan turib, xalqchil mafkura yarata olmaymiz”²¹. O'zbek ayolining o'ziga xosligi, avvalo eriga hurmati, ibosi, hayosi, bolajonligi, oilaga sadoqati, sabr-bardoshida ko'rindi! Ulug' akademik shoirimiz G'ofur G'ulom o'zbek xalqining ko'nglidagi gapni topib aytgan:

Bizning xotinlarga hayyo fazilat,
Mehnat bor muhtojlik doim begona.
Onamsan, Yorimsan, Singlimsan faqat,
Dunyoda eng aziz do'stim, yagona.

O'zbek ayolining o'ziga xosligi avvalo oilada ko'rindi. Yangi sharoitlarda oila qurish, bola tarbiyalash, oila madaniyatini, birligini mustahkamlash, xotin qizlarning mahalla jamiyatdagi rolini oshirish, doimgidek eng avvalo, ma'naviyat bilan bog'liq vazifadir. Barcha davrlarda oilada jamiyatning asosi bo'lsa ayollar ana shu asosning tayanchi bo'lган. Jamiyatlar, siyosiy tuzum, ishlab-chiqarish shakllari qanday bo'lishidan qatiy nazar, ayollar bola tarbiyasi, oila mustahkamligi, mahalla tinchligini ta'minlash va shu orqali Vatan kelajagini yaratishda yetakchi kuchli fazilatini saqlab qolganlar. Hozrgi kunda, oilada axloqiy munosabatlarni shakllantirishda ota-onaning o'rni alohida ahamiyat kasb etadi. Ular farzandida shakllanishi lozim bo'lган barcha insoniy jihat uning fazilatlarini tarbiyalovchi hayot maktabi hisoblanadi. Bu maktabning tamal toshi esa turmush quradigan yigit va qizning bir-biriga munosib ekani bilan qo'yiladi. Bo'lajak ota-onaning salomatligi, nasl - nasabi, dunyoqarashi, axloqiy tushunchalari, moddiy va ma'naviy darajasining o'zaro mosligi, turmush qurishga har tomonlama tayyorligi, oilaning mustahkamligi, yorug' kelajagi farzand tarbiyasida muhim ahamiyatga ega. Ayniqsa, Sohibqiron Amir Temur o'g'il uylantirishda, kelin tanlashdan tortib, farzandlarini

²¹ Karimov I.A. Ozod va obod Vatan, erkin va farovon hayot-pirovard maqsadimiz. T.: “O'zbekiston”, 2000, 8-tom, 502-503 betlar.

tarbiya qilishgacha bo'lgan jarayonlarni, muhim tadbir darajasiga ko'targani ham beziz emas. Chunki, har qanday davlatning qudrati-sog'lom fikrli, bilimli, millat, xalq, Vatan taqdiri uchun jonini tikishga tayyor farzandlarning ko'pligi bilan o'lchalanadi. Qolaversa biz mansub bo'lgan sharq xalqlarida oila sha'ni va obro'sini saqlash, uni har qanday tajovuzlardan himoya qilish oilaning har bir a'zosi uchun ham farz, ham qarz hisoblanadi.

Oila-muqaddas dargoh, degani quruq gap bo'lmay, balki uning zamirida mana shu muqaddaslikni ta'minlash, unga gard yuqtirmaslik, har bir kishidan jiddiy mas'uliyat talab qilishdek ma'no yotadi. Mustaqillik yillirida birinchi Prezidentimiz I.A. Karimov rahbarligida olib borayotgan siyosatinig ustuvor yo'naliishlari, ayollarni davlat va jamiyat qurilishidagi rolini oshirish, oilani har tamonlama mustahkamlash, oilada va ta'lim tizimida yoshlarni barkamol etib, tarbiyalash, aholi salomatligini mustahkamlash borasida amalga oshirilayotgan ishlarning negizida ham aynan shu g'oyalar yotibdi. Chunki, millat genafondini saqlash oilani asrash, uni mustahkamlashga qaratilgan shu sa'y harakatlardan boshlanadi. Turmush qurishga chog'langan yigit va qizning o'zaro roziligi va bir biriga mayli, muhabbati asosida qurilgan nikoh mustahkam bo'ladi. Shunday nikoh asosida dunyoga kelgan farzandning baxti ham barqarordir.

Farzand oilaning orzu umidi, er-xotinnig mehri-muhabbati asosida qurilgan ittifoq mevasidir. Abdurauf Fitrat aytganidek: uylanishning birinchi maqsadi farzandir. Oila binosini qurmoq niyatida ahdu-paymon qilgan yoshlar qanday fazilatlarga ega bo'lmoqlari, ushbu bino poydevorini qanday yaratmoqlari maqsadga muvofiq ? Gap bu betakror yoshlikning nima deb atalishida emas, balki uning mohiyatidadir. Darhaqiqat, o'n sakkizga kirgan borki, qalbi cho'g'li, muhabbatning yolg'onlari bilan jarohatlangan, yoki lazzati bilan baxt sururiga to'lgan bo'ladi. Demak ishq-muhabbat hammaning boshidan o'tadigan savdo. Ba'zi yoshlar sevgi shunchaki, ko'ngil xushlik deb, yengil qarashsa, ayrim keksalar sevgini ikki qalbni bir-biriga bog'lovchi, yaratuvchi baxt-saodat keltiruvchi qudrat, deb biladilar. Shunisi quvonchlik, oramizda sevgini muqaddas, chinakam his tuyg'u, deb tushunadigan va uni qalbida

bir umr ardoqlaydigan vafodor va xulqi chiroyli yoshlarimiz juda ko'p. Ular toza yurak, yaxshi tilak va samimiylar munosabat kerakligini qalbdan tushunadilar. Shu boisdan bir-birlarini bir ko'rishdayoq oshiq bo'lib birdan turmush qurish payiga tushmaydilar. Chunki ular turmush qurish, kelajakda ota yoki ona bo'lish kabi mas'uliyatli vazifani yelkalariga yuklashni anglaydilar. Zero, kelajakda quriladigan oila baxtli yoki baxtsiz bo'lishi mustaqil hayot ostonasida turgan yoshlarga ko'p jihatdan bog'liqdir. Shu sabab ko'plab yoshlarimiz oila qurish masalalariga jiddiy qaraydilar. Sevgan yoki sevilganini ota-onalaridan yashirmaydilar. Chunki ular farzandalari uchun eng ko'p jonkuyarlik qiladigan, eng to'g'ri maslahatgo'y, eng yaqin do'st, ota-onaning ekanligini yaxshi biladilar. Ota-onaning roziligi, maslahati bilan ko'rilgan yosh oila zavol ko'rmasligi, kundalik turmushimizda o'z isbotini topmoqda.

Ma'lumki, jamiyatimizning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyoti fuqarolarning bilimdonligiga, aql-zakovati, ma'naviy va axloqiy jihatdan yuksakligiga bog'liqdir. Insondagi ushbu xislatlar oilada, oila muhitida shakllanadi. Shuning uchun ham farzandlarni har tomonlama barkamol inson qilib tarbiyalash oilanining muhim vazifalaridan biri hisoblanadi.

Xo'sh, bugungi o'zbek oilasida ana shu muhim vazifa qanday uddalanayapti? Quyida ana shu xususda fikr bildiramiz.

Oilaning tarbiyaviy vazifasi qaysidir ma'noda ijtimoiy ehtiyojlar xarakteri bilan o'xshashdir. Shu boisdan bo'lsa kerak, oila shaxsning ijtimoiylashuvi, uning jamiyatdagi ijtimoiy-iqtisodiy, demografik jarayonlar bilan aloqasini ta'minlovchi vosita vazifasini ham bajaradi. Oila haqiqatan ham yoshlarda ijtimoiy va milliy qadriyatlarni, axloqiy fazilatlarni, hayotiy mezon-me'yorlarni, odob va nazokatlilikni shakllantiruvchi muhim maskandir. Lekin u bugun juda ko'plab ta'sirlar qurshovida qolmoqda. Jumladan, oilaning iqtisodiy inqirozi, ijtimoiy, madaniy, ma'naviy va huquqiy mazmunning susayishi, oilaviy ajrimlarning ko'payishi va boshqalar oilaviy tarbiyada axloqiy munosabatlar ta'sirchanligining susayishiga olib kelmoqda. Bular o'z navbatida oilaviy muhitning buzilishiga, farzandlar tarbiyasidagi nuqsonlarning kelib chiqishiga zamin yaratmoqda. Oqibatda o'z xonadoni muhitiga, oilaviy

tarbiyaga bog'liq bo'lgan bolalar va o'smirlar jinoyatchiligi ko'rsatkichi ortib bormoqda.

Oilalarda nosog'lom pedagogic-psixologik muhitning mavjudligi: oilaviy munosabatlar noxushligi, oilaviy ajralishlar, ota-onalardan birining yo'qligi, oilaviy tarbiyatagi yo'l qoyilayotgan nuqsonlar hamda oilaning tarbiyaviy ta'sirga ega emasligi bolalarda jinoyatchilik xulqining kelib chiqishiga o'z ta'sirini ko'rsatmoqda. Keyingi yillar oilalarda yurtimizda kechayotgan islohotlar, bozor munosabatlariga o'tish, kishilarda kundalik turmush tashvishlariga barham berish qiyinchiliklari, kelajakka yangicha qarash layoqatining yetishmasligi va shu kabilar oilada farzandlar tarbiyasiga e'tiborning biroz susayishiga sabab bo'lmoqda. Shu boisdan yurtimizda oiladan tashqari farzandlar kamoloti, tarbiyasi bilan mashg'ul bo'ladigan turli xil mashg'ulotlarga, (sport, kasb-hunar) to'garaklarga nisbatan bo'lgan ehtiyojning ortib borayotganligi kuzatilmoqda.

Shu o'rinda ta'kidlash lozimki, bu borada mamlakatimizda olib borilayotgan tadbirlar maqtovga sazovordir. Joylarda foydalanishga topshirilayotgan sport inshootlari, zamonaviy talablarga javob beradigan ta'lim maskanlarining bunyod etilishi, yoshlarimizning bo'sh vaqtlarida shug'ullanishlari uchun turli xil to'garaklarning barpo etilishi bu yo'nalishda amalga oshirilayotgan ishlarning namunasidir. Ammo bu sohada hali qilinadigan ishlar ham talaygina.

Oilada yetarlicha tarbiya ko'rmagan bolalar turmush qiyinchiliklaridan qoqiladi. Turli xil nizoli vaziyatlarga duch keladi. Tarbiyasizlik bolani yaxshi o'rtoqlaridan, davralardan ayiradi. Natijada, farzand uchun birdan-bir yo'l nosog'lom xulqli o'smirlar davrasiga qo'shilib ketish bo'lib qoladi. Qarabsizki, unda jinoyatchilik xulqining kelib chiqishi uchun sharoit yaratiladi. Bulardan tashqari, oilaviy tarbiyada qo'pollik, andishasizlik, haqorat, do'q- po'pisa va jismoniy jazolash singari usullardan foydalanish ko'pincha bolalarning uydan qochishlariga, biron nojo'ya ish qilib qo'yib, ota-onasidan qo'rqib ko'chalarda daydib yurishiga, qayerlardadir tunab qolishiga olib keladi. Oqibatda u oiladan tashqaridagi o'ziga ma'qul bo'lgan guruhni yoki ko'cha muhitini qabul qiladi. Bu muhit o'zining xarakteriga ko'ra, bolaga salbiy yoki ijobiy

ta'sir ko'rsatishi mumkin. Afsuski, nosog'lom muhit psixologiyasiga ega bo'lgan ko'cha muhiti bolalarga ko'p holatlarda salbiy ta'sir o'tkazmoqda.

Oilaviy tarbiyada bolalarning yosh va individual-psixologik xususiyatlarini inobatga olmasliklari holati ko'pincha ko'zlangan tarbiyada teskari natija beradi. Shu boisdan ota-onalar oilaviy tarbiyada, farzandlari bilan bo'ladigan shaxslararo munosabatlarda, ular bilan muomala qilishda shaxs va yosh davri xususiyatlarini hisobga olgan holda ish tutsalar, oilaviy tarbiyaning samarasini yuqori bo'lishligini ta'minlagan bo'lur edilar. Bolalar va o'smirlarda jinoyatchilik xulqining kelib chiqishiga ta'sir etuvchi oilaviy tarbiyaga bog'liq bo'lgan omillar orasida «ota-onalarda farzandlar tarbiyasiga doir bilimlarning yetarli emasligi» holati yaqqol ko'zga tashlanadi.

Oilada ota-onalar ko'pincha farzandlari biron-bir yomon ish qilib qo'ysa, uni qattiq jazolash, taqiqlash va ularni uydan chiqarmay qo'yish usullari orqali tarbiyalamoqchi bo'ladilar. Yoki farzandi o'zlariga yoqadigan ishga qo'l ursa, uni haddan ortiq maqtaydilar va mukofotlaydilar. O'zлari qo'llayotgan usullarning qay biri to'g'ri, qay biri noto'g'ri ekanligini anglab yetmaydilar. O'zlaricha tarbiya shunday beriladi, deb o'ylaydilar. Natijada o'zлari bilmagan holda bolalarining tarbiyasiga salbiy ta'sir ko'rsatadilar. Shuning uchun eng avvalo, ota-onaning o'zi oilada bolalarni tarbiyalash to'g'risidagi nazariy va amaliy bilimlarga ega bo'lishi lozim. Buning uchun esa tarbiya to'g'risidagi pedagogik va psixologik kitoblarni, gazeta va oynomalarni ular ko'proq o'qishlari zarur bo'ladi.

Ma'lumki, o'zbek xalqi boy ma'naviy, madaniy qadriyatlarga ega. Ana shu qadriyatlar, urf-odatlar, rasm-rusumlar va tarbiya usullari orqali bobolarimiz, momolarimiz farzandlarini tarbiyalab, voyaga yetkazishgan. Milliy qadriyatlar ruhida tarbiyalangan farzandlar odob-axloqda, aql-zakovatda, mehr-oqibat va xalqparvarlikda, jasurlik va mardlikda nom qozongan.

Xabaringiz bor, xalqimiz uzoq yillar mobaynida yevropacha turmush tarzini boshidan kechirdi. Bir necha ming yillik urf-odatlar, rasm-rusumlar, an'analar va milliy tarbiya usullari o'rniga yevropacha tarbiya madaniyati kirib keldi. Ular ba'zan

taz'iyiq orqali ham kiritildi. Natijada xalqimiz tarixan shakllangan boy madaniy va ma'naviy merosidan, oilaviy usullaridan ayrıldı. Nazarimizda bunday holat bugungi kunda o'zbek oilalarida tarbiya samarasiga qaysidir ma'noda salbiy ta'sir ko'rsatdi. Ota-onalarning rad etish, ta'qiqlash, ruxsat etmaslik asosidagi tarbiyalash usulidir. Bu xildagi tarbiya usulida bolalarning xohish-istagi, o'y-xayollari, orzu va intilishlari, fikr va mulohazalari inobatga olinmaydi. Boz ustiga bolalarga o'z fikr-mulohazalarini ochiqcha bayon etish, mustaqil qarorlarga kelish va muayyan vaziyatlarga o'z nuqtai nazarini bildirish imkoniyati cheklandi. Bunday tarbiya usulida ba'zan bolalarning xatti-harakatlari majburiy tarzda ta'qiqlash usullari bilan boshqarib boriladi. Uyda bu narsaga tegish mumkin, bu narsaga tegish mumkin emas, bu kiyimni kiyasan, bunisini kiymaysan, qabilidagi munosabat o'rnatiladi. Bolaning qiziqishi, erkinligi, o'ziga yoqqan kiyimni kiyishi, ko'ngli istagan ish bilan mashg'ul bo'lishi, qiziqqan kitobini o'qishi va xohlagan sport turi bilan shug'ullanishi ota-onalarning rad etish, ta'qiqlash, ruxsat etmaslik asosidagi tarbiyalash usulidir. Bunday usulda tarbiyalangan bolalarda mustaqil fikr yuritish qobiliyatining sust rivojlanishi, tortinchoqlik, o'z fikr-mulohazalarini bayon eta olmaslik, tobelik, qo'rkoqlik va jur'atsizlik kabi salbiy xislatlar yorqin namoyon bo'ladi. Jur'atsiz, tobe, tortinchoq bolada faollik va o'z-o'ziga ishonch hissi yetishmaydi. Shuningdek, ularda nutqning sust rivojlanishi holati ham kuzatiladi. Bunday bolalar butun umr davomida birovlarga tobe bo'lib yashaydilar. Ular birovlarning gap-so'zlariga tez ishonadilar.

Shuning uchun ular aldovlar, ko'zbo'yamachiliklar, ta'magirliklar qurbaniga aylanadilar. Ulardagi fikrlash qobiliyatining sust rivojlanganligi nizoli vaziyatlarga tez-tez tushib qolishlikka sabab bo'ladi. Ular birovlarining ta'siri, qistovi yoki majburlashi natijasida turli xil qonunbuzarliklarni amalga oshirishlari mumkin.

O'zbek oilalarida berilayotgan tarbiya nuqsonlaridan yana biri unda milliy qadriyatlarimizdan, ya'ni ertak, maqol, rivoyat va hadis ilmidan yetarlicha foydalanimayotganligidir. Tadqiqotlarimizda ishtirok etgan ota-onalarning atigi chorak qismi farzandlariga yoshligida ertak, rivoyat va maqollar aytib berishganligini eslaydilar, xolos. Axir qadriyatlarimiz, xalq og'zaki ijodi durdonalari, rivoyatlar va hadis ilmi bolalarda yaxshilik, olivjanoblik, xushxulqlik xislatlarining shakllanishiga xizmat qilishligi hammaga ayon-ku. Shunday bo'lsada, nega bugun farzandlar tarbiyasida bu masalaga e'tiborsizlik qilamiz. Sizu bizning ana shu e'tiborsizligimiz, erta katta bo'lganda tarbiyalanib qolar, degan aqidaga berilishimiz bolalarimizning barkamol insonlar bo'lib yetishishiga salbiy ta'sir ko'rsatmasdan qolmaydi.

Natijada tarbiyada qo'ldan boy berilgan fursat azobini o'zimiz tortamiz. Bu ham yetmaganidek, bolaning kelajagi, ertangi kuni, farovon va baxtli hayot kechirishini barbod qilamiz. Bunday holatlarda aybni ko'pincha bolalardan izlaymiz. O'z aybimizni esa tan olmaymiz yoki ko'ra bilmaymiz.

II.3. Oilada axloqiy munosabatlarni shakllantirish borasidagi tajriba-sinov ishlari natijalari

Oilada axloqiy munosabatlarni shakllantirishning tajribadagi natijalarini aniqlash maqsadida tanlab olingan Boysun tumani Chorchinor mahallasi va Termiz tumani Tinchlik mahallalarida tajriba-sinovning ikkinchi bosqichini o'tkazdik. Ikkinchi bosqichda amalga oshirilgan ishlar natijasini tahlil qilishdan iborat. Mahallalar bilan tanishib chiqilgach, ulardagi oilalarda kuzatuv suhbat ishlari boshlandi. Tanlab olingan 48 nafar oila bilan alohida suhbatlar o'tkazilib, unda oiladagi axloqiy munosabatlar borasida fikrlar almashilib, oila tarbiyasiga oid video roliklar namoyish

etildi va axloqiy munosabatlar borasida amaliy tavsiyalar berildi. Tajriba sinov jarayoni va uch oylik suhbat, uchrashuvlar natijasini aniqlah maqsadida anketa so'rovnomasini o'tkazdik.

Anketa so'rovnama natijalari tahlili quydagicha bo'ldi.

1. Oila qurishdan asosiy maqsadingiz nima ? - zurriyod qoldirish – 34 nafar 70,8 %
2. Hozirgi kunda necha yoshdan boshlab oila qurish maqsadga muvofiq bo'ladi? -22-26 yosh - 31 nafar 64,5 %
3. Oilda asosiy kimni birinchi navbatda oila boshlig'i deb hisoblaysiz? – er – 45 nafar 93,7 %
4. Sog'lom farzand ko'rishda qaysi omillar yetakchi rol o'ynaydi? - barcha omillar-42 nafar 87,49 %
5. Bugungi kunda oilada bola tarbiyasi bilan asosan kim shug'ullanmoqda? - ota-onal 44 nafar 91,6 %
6. Farzandingizni qay darajada nazorat qilasiz? - har kuni – 41 nafar 85,4 %
7. Bolalarni yomon yo'llarga kirib ketishining sabablari. -ota-onalarining mas'uliyatni his qilmasligida – 37 nafar 77,08 %
8. Oilada axloqiy munosabatlar deganda nimalarni tushunasiz? -ota-onal va farzandlarning barcha axloqiy meyorlari majmuasi – 32 nafar 66,66 %
9. Oilada axloqiy munosabatlarni shakllantirishda sharq mutafakkirlarining ilmiy me'rosi qay darajada ta'sirga ega? –juda yuqori-28 nafar 58,3 %
10. Axloqiy munosabatlarni shakllantirishda eng asosiy vosita nima? –ota-onal namunasi-35 nafar 72,9 %

Natijalar tahlili avvalgi o'tkazilgan mavjud holatlarni aniqlaganimizda 49,1 % ni tashkil qilgan bo'lsa, olib borilgan suhbat va uchrashuvlar hamda namunali oilalar to'g'risidagi video roliklar natijasida samaradorlik 76,84 % ga o'sganligini ta'kidlashimiz lozim.

II. Bob uchun xulosa

Oila, turmush va vijdon qonunlari asosida quriladi. O'zining ko'p asrlik mustahkam va ma'naviy tayanchlariga ega. O'zbeklarning aksariyati o'zining shaxsiy farovonligi to'g'risida emas balki, oilasining qarindosh - urug'lari va yaqin odamlarini, qo'shnilarining omon esonligi to'g'risida g'amxo'rlik qilishini birinchi o'ringa qo'yadi. Bu esa eng oliv darajada ma'naviy qadriyat, inson qalbining gavharidir. Oila insonni halol va pokiza bo'lishiga, ilm fan asoslarini egallashga, tabiatni e'zozlashga dav'at etadigan diniy, ma'naviy, axloqiy qadriyatlarga alohida e'tibor berishga da'vat etadi.

Ota-onan oilaning boshlig'i hisoblanadi. Farzandlar hayoti davomida ota-onalariga taqlid qiladi. Qadimda bir farzand yaxshi yoki yomon xulqi bilan jamoatchilik e'tiborini tortsa darhol undan, otang kim, kimning bolasisan, deb so'raganlar. Chunki otaning kimligiga qarab, farzandning fazilatlarini aniqlash mumkin bo'lgan. Odatda o'g'il bolalar otaga, qizlar esa onaga taqlid qilgan. Ulardan namuna olgan. Shuning uchun o'g'illar haqida gap ketganda "Shu otaning o'g'lida", desalar, qizlar haqida gap ketganda esa "Onasini ko'rib, qizini ol", - deydilar. Bizning milliy an'analarimizga ko'ra, farzand voyaga yetib mustaqil hayotga qadam qo'yguncha ota-onadan so'roqsiz, bemaslahat biron bir ish qilinmaydi. Ota rozi - xudo rozi, degan hikmat ham shundan dalolat beradi. Biror bir muammo paydo bo'lsa, o'g'illar otaga qizlar onaga o'z sirini aytib maslahat so'raydi. Aslida insonning vujudga kelishida ona ko'ksi dastlabki makon bo'lgani uchun Vatanga qiyoslaymiz. Vatanni ta'riflaganda ham ana shu muborak so'zni qo'shib, Ona Vatan, deymiz. Shuning uchun ham Vatan tushunchasini har kim har xil talqin etadi. Lekin bizning nazdimizda, Vatan sizdan boshlanadi, Ona! Ona to'g'risidagi taassurotlar, Vatan haqidagi taasurotlarga o'xshab ketadi. Chunki bu mehribon zot o'z farzandining baxti uchun hech narsani ayamaydi. Shuning uchun ham hayot ilmida ona qiz uchun, ota o'g'il bola uchun ustoz, murabbiydir.

Oilada farzandlarni ota-onan namunasi oila an'analari, shajarasi, kasb-kori, axloqiy-ma'naviy qadriyatlari asosida tarbiyalash, ular ongida oilaga sadoqat, o'zaro mehr-muhabbat,

hurmat hissini shakllantirish vositasida ularni oilaviy hayotga tayyorlash kutilgan natija beradi. Buning uchun ota-onalarni tarbiya jarayoniga tayyorlash maqsadida ota-onalar universitetlari ishini tiklash va takomillashtirish, umumta'lim maktablari, oliy va o'rta maxsus ta'lim mazmuniga «Yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash» kursini kiritish maqsadga muvofiqdir, Ota-onalarga oila tarbiyasida metodik yordam beruvchi «Oila kutubxonasi» seriyasidagi kitobchalar va maxsus «Oila» jurnalini nashr qilishni yo'lga qo'yish, barcha yo'naliшhlardagi oliy va o'rta maxsus ta'lim muassasalariga «Oila psixologiyasi va pedagogikasi» kursini joriy etish oilani namunali tarbiya maskaniga aylantirish vositasidir.

Balog'atga yetayotgan yigit-qizlarimiz o'tkazilayotgan ta'lim, islohotlaridan xabardor bo'lishi tabiiydir. Shuning uchun, respublikamizning barcha viloyatlari, tumanlari va qishloqlaridagi o'quv dargohlari zamonaviy uslubda jihozlanishi, Xalq ta'limi, Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirliklari, umumta'lim maktablari, oliy va o'rta maxsus o'quv yurtlarida ta'lim-tarbiya mazmunini, oila ta'limi va tarbiyasi bilan hamohang ravishda amalga oshirish zarur. Buning uchun esa:

- ta'lim-tarbiya shakllari, mail va vositalarini jahon andozasi talablariga mos tarzda rivojlantirish;
- ta'lim, madaniy-ma'rifiy muassasalarini yangi zamonaviy texnika va texnologiya asosida jihozlash;
- o'qituvchi-murabbiylarning, ota-onalarning ijodiy izlanishlarini va mahoratlarini oshirishning samarali yo'llarini topish;
- qishloq yoshlari uchun ta'lim-tarbiya muassasalarining ilg'or modellarini hayotga keng joriy etish;
- oila-mahalla-maktab tizimida ta'lim-tarbiya samarali mazmunini va usullarini amaliyotga keng joriy etish;
- yoshlarning bo'sh vaqtlarini oila-maktab va jamoatchilik hamkorligida qiziqarli, maqsadli tashkil etishga erishish zarur.

Umumiy xulosa va tavsiyalar

O'zbekistonimizning kelajakda buyuk davlat bo'lishi albatta yosh avlod ta'limgar tarbiyasi va ma'naviy etukligi bilan bevosita bog'liq. Yoshlarni ma'naviy-axloqiy, madaniy-ma'rifiy jihatdan yetuk insonlar qilib tarbiyalash ishi birinchi o'rinda oiladan boshlanadi. Oila muqaddas dargoh hisoblanadi. Oilaning muqaddasligi ota-onalariga farzandlariga go'zal xomiy va nasihatgo'y bo'lishlari bilan yanada boyiydi. Bunday go'zal muomila va xulq atvorlar farzand bilan ota-onalariga orasidagi mehr muhabbatni yanada kuchaytiradi. Farzandlarning go'zal odobli-axloqli, tarbiyali bo'lishlari uchun, avvalo, ota-onalarning o'zlari g'o'zal odob-axloq va xulq atvorga ega hamda oilada farzandlariga o'rnak bo'lishlari shart. Bu oila va a'zolari uchun ya'ni ota-onalariga, o'g'il va qizlarning birgalikdagi totuvlik bilan yashashlarida muhim omil hisoblanadi.

Sharq mutaffakkirlari inson, uning shaxsi va ta'limgar tarbiyasini tashkil etish, shuningdek, unda mehnatsevarlik, bilim olishga intilish, aqliy jihatdan kamolotga yetishini ta'minlash, unda nutq madaniyati, so'z sana'ti shakllantirishi, yuksak ma'naviy-axloqiy sifatlarni tarbiyalash ma'salalarini o'rganishga katta ahamiyat bergenlar. Ular insonni har tomonlama barkamol, bilimli bo'lishini istaganlar. Sharq mutafakkirlarining pedagogik qarashlari metodologik xususiyatga ega bo'lib, nafaqat ular yashagan davrda, balki bugungi kunda ham ijtimoiy ahamiyatga egadir.

Hozirgi davrning salmoqli ta'siri natijasida oilalarning ijtimiy tarkibi ham o'zgarmoqda, bu esa o'z navbatida oila tarkibida, turmush va uning qiyofasida jiddiy o'zgarishlarni vujudga keltirimoqda. Bu esa o'z navbatida, o'zbek oilalarida bunday tarkibiy o'zgarish, yangidan munosabatlar tarixiy tarkib topgan milliy o'ziga xoslikni yo'qotishgina emas, balki oilalardagi munosabatlarning har tomonlama rivojlanishiga, ko'p millatli Respublikamiz aholisi urf-odatlari an'analarining uyg'unlashuviga, mazmunan boyishiga sabab bo'lmoqda. Oilada bolalarni to'g'ri tarbiyalash, ota-onalarning va katta yoshdagi barcha kishilarning namunada bola shaxsini shakllantirish, uning dunyoqarashiga, xulq-atvoriga, jamoa o'zini tutab ilishiga tayyorlovchi omildir. Yosh avlodning qiziqish va tirishqoqligi,

mehnatsevarligi birinchi navbatda oila va undagi tarbiyaviy axloqiy munosabatlarga bog'liqdir. O'zbek oilasida tarbiya mohiyati, mazmuni, tarbiyaning kundalik va istiqbol rejasi, bolalarga ta'sir o'tkazish vositasini tanlash va undagi unumli foydalanish o'ziga xos xususiyatga ega: chunki uning asosida xalq an'analari yotadi. O'zbek xalqining etnopsixologik xususiyatlaridan foydalanishi har tomonlama taraqqiy topgan inson shaxsini tarkib toptirishda muhim ro'l o'ynaydi. Biz ishni bajarish jarayonida quyidagicha **xulosalarga** keldik.

Birinchidan, axloqiy tarbiya uchun muhim ahamiyatga molik bo'lgan shartlardan ota-onalarning o'g'il-qizlariga mehnat faoliyatiga haqidagi tushunchalarni olib borishi. Farzandlar o'z ota-onalarining qayerda, kim bo'lib ishlayotganliklaridan tashqari qanday ishlayotgani, o'z mehnat jamoalaridagi mavqeい, do'stlari, mehnat faoliyatiga doir an'analardir, yutuqlari, rag'batlantirilishi kabilarni yaxshi bilsalar, ularga nisbatan taqlidchanlik hissi o'sadi va bu hol o'quvchining o'qish mehnati va faolligiga katta ta'sir etadi, uning sinf jamoasidagi mavqeini oshiradi. Muhim pedagogik jihat shundaki bu tushuncha o'quvchini intizomli bo'lishiga yaxshi o'qishiga ilhomlantiradi.

Ikkinchidan, jamiyatimizning ertangi me'morlari bo'lgan bugungi yosh avlodni tarbiyalashda zarur bo'lgan mehnat tarbiyasini qo'shib olib borish. Bugun siz-u, bizga yuklangan ekan, demak uning boshqa turli usullarini qidirib topish ham bizning zimmamizda.

Uchinchidan, mehnat tarbiyasini yaxshi o'zlashtirgan kishilar bilan davra suhbat va uchrashuvlar olib borishi.

To'rtinchidan, mahallalarda oilada axloqiy munosabatlarni shakllantirishda xizmat qiluvchi turli xildagi tanlovlardan tashkil etish.

Beshinchidan, eng namunali oilalar bilan hamkorlikda yosh oilalar bilan muntazam ravishda suhbatlar tashkil etish maqsadga muvofiqdir.

Olib borilgan tajriba-sinov, kuzatish ishlari va pedagogik tajribalarimizni xulosa qilib, oilada axloqiy munosabatlarni shakllantirishda quyidagilarni **tavsiya** qilamiz.

1. O'quvchilarida milliy xususiyatlarimizni shakllantirimiz uchun urf odat, va an'analarimizdan muntazam ravishda foydalanish.
2. O'zbek oilalarida yigit-qizlarga axloqiy tarbiya berish uchun, samimiy suhbat, namuna, axloqsiz harakat uchun rag'batdan qoldirish, ta'qiqlash bola harakatini doimo nazorat qilish va ishontirish kabi xalq pedagogikasi namunalaridan doimiy foydalanish.
3. Tarbiya jarayonida bolalarni yosh va shaxsiy xususiyatlarini hisobga olish.
4. Tarbiya jarayonida ota-onalarning o'zlari ibrat namuna bo'lishi.
5. Oila-mahalla-maktab tizimida ta'lim-tarbiya samarali mazmunini va usullarini amaliyatga keng joriy etish.
6. Yoshlarning bo'sh vaqtlarini oila-maktab va jamoatchilik hamkorligida qiziqarli, maqsadli tashkil etishga erishish.
7. Oilada bolalarni mehnat faoliyatiga jalb qilish va mehnatga to'g'ri munosabatda bo'lishiga o'rgatilsa bolalarning axloqiy munosabatlarini shakllantirishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro`yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. - Toshkent, 2014 yil. 65 b.
2. O'zbekiston Respublikasining “Ta'lif to'g'risida”gi Qonuni. “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi”//Barkamol avlod - O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. - T.:“Sharq”, 1998 yil. 62 b
3. Ozbekiston Respublikasi Prezidentining “O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasi to'g'risida” farmoni 2017 yil 7 fevral
4. Mirziyoyev Sh. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. -T.: “O'zbekiston”, 2016, 30-bet.
5. Mirziyoyev Sh. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash-yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi .-T.:“O'zbekiston”, 2016, 30-bet.
6. Mirziyoyev Sh. Buyuk kelajagimizni mard va olajanob xalqimiz bilan birga quramiz -T.: “O'zbekiston”, 2017, 486-bet.
7. Karimov I.A. Vatan sajdahoh kabi muqaddasdir. -T.:“O'zbekiston” 1996.369 b
8. Karimov I.A. Barkamol avlod orzusi. – T.:“O'zbekiston”, 2000. 245-bet.
9. Karimov I.A. O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari. –T.:“O'zbekiston”, 1997. 276-b.
10. Karimov I.A. Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q. –T.:“O'zbekiston”, 1998.79-b.
11. Karimov I.A. O'zbekiston buyuk kelajak sari. –T.:“O'zbekiston”, 1998. 687-b.
12. Karimov I.A. Ozod va obod Vatan, erkin va farovon hayot-pirovard maqsadimiz. –T.:“O'zbekiston”, 8 tom, 2000 yil. 502-503 betlar.
13. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat-engilmas kuch.-T.:“Ma'naviyat”, 2008.171b.
14. Karimov I.A. Ayolga ehtirom. –T.:“O'zbekiston”, 1999 yil. 346-b.
15. Karimov I.A. O'zbekiston XXI asrga intilmoqda. –T.:“O'zbekiston”, 1999 y, 33-34 betlar.
16. Karimov I.A. Oila farovonligi – millat farovonligi. – O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining besh yilligiga bag'ishlangan tantanali majlisdagi tabrik so'zi, 1997 yil 5 dekabr

17. Karimov I.A. Biz kelajagimizni o’z qo’limiz bilan quramiz. T.: “O’zbekiston”, 1999 yil 7-tom 252-253-betlar
18. Abdulla Avloniy. Turkiy guliston yoxud axloq. –T.:“O’qituvchi”, 1996. 172-b.
19. Abu Nasr Farobi. Fozil odamlar shahri. –T.:“Xalq me’rosi”, 1993 yil. 224-bet
20. Afanaseva T.M. Oila. –T.:“O’qituvchi”, 1986 yil. 164 b.
21. Dehqonov M.R. Mustaqil O’zbekistonda oila ma’naviyatini takomillashtirishning dunyoviy va diniy muammolari.-T.:“O’qituvchi”, 2006. 124b
22. Imam Ismoil al-Buxoriy. Al-adib, al-mufrad.-T.:“O’zbekiston”, 1992 yil. 144 b.
23. Ismoilov H. O’zbek to’ylari. –T.:“O’qituvchi”, 1992 yil. 145-b.
24. Ibrohim Rahim. Hayot chorrahalarida.-T.: O’zbekiston, 1991 yil.110-bet.
25. Mavlonova R. va boshqalar Pedagogika. –T.:“O’qituvchi”, 2008 yil. 384-b.
26. Munavarov A. Oila pedagogikasi. –T.:“O’qituvchi”, 1994 yil. 380-bet.
27. Oilada barkamol avlod tarbiyasi. –T.: “Fan va texnologiya”, 2010 yil.224-b.
28. Otavalieva U. Bola tarbiyasida bog’cha va oila hamkorligi. –T.: 1994 yil.146 b.
29. Rizouddin ibn Faxruddin. Oila. –T.:“Mehnat”, 1991 yil. 164 b.
30. Rizouddin ibn Faxruddin. Nasihat. -T.:“Cho’lpon”, 1993 yil. 144 b.
31. To’raeva O. Oilaviy hayot etikasi va psixologiyasi.-T.:“O’qituvchi”,1998. 172b
32. Usmonov R. Saodatnama. -T.:“O’qituvchi”, 1995 yil. 172 b.
33. Fitrat A. “Oila yoki oila boshqarish tartiblari”. T.:“Ma’naviyat” 1998 yil.112 b
34. G’azzoliy Z.M. Kimyo saodat.T.:“Kamalak” 1994. 65-bet
35. Qur’oni Karim. O’zbekcha izohli tarjimasi.A.Mansur.-T.:“Sharq”,1992 yil.27 b
36. Quronov M. Milliy tarbiya. T.:“Ma’naviyat”, 2007 yil. 238-bet.
37. Hasanboeva O. Oilada ma’naviy-axloqiy tarbiya. -T., 1998 yil. 214-b.
38. Yusuf Xos Hojib. Qutadg’u bilig. T.: “Fan”, 1972 yil, 694-bet.

Internet ma’lumotlari

1. ziyonet.uz
2. uznet.uz
3. uz.edu.uz
4. fikr.uz

